

**ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
«ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»
ОДЕСЬКИЙ ІНСТИТУТ**

Кафедра загальнонаукових, соціальних та поведінкових дисциплін

«До захисту допущено»

Завідувач

кафедри _____
(підпис)

доктор філ. наук, доцент

Нерубаська Алла Олександрівна

(наукове звання, науковий ступінь, прізвище
та ініціали)

« _____ » _____ 202__ р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

на тему: «Психологічні передумови адиктивної поведінки осіб юнацького віку»

Виконала:

студентка групи ІН18-4-22-Б1Пс(4.0з)
(шифр групи)

Освітньої програми: «Психологія»

Спеціальності: 053 Психологія

(код і найменування спеціальності)

Борисенко-Леончук Дар'я В'ячеславівна
(ПІБ студента)

(підпис студента)

Керівник: кандидат психологічних наук,
доцент, доцент кафедри Прокоф'єва-Акопова
Світлана Олександрівна

(підпис наукового керівника)

2026 р.

АНОТАЦІЯ

Борисенко-Леончук Д.В. «Психологічні передумови адиктивної поведінки осіб юнацького віку» – Рукопис.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» – Одеський інститут ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом». Одеса, 2026.

Актуальність теми дослідження. Адиктивна поведінка у юнацькому віці є однією з найбільш гострих і водночас складних проблем сучасної психологічної науки та практики. Її актуальність зумовлена стрімким зростанням поширеності як хімічних, так і нехімічних форм залежностей серед молоді, що супроводжується зниженням рівня психічного здоров'я, порушенням процесів соціалізації, деформацією ціннісно-сислової сфери та ускладненням професійного й особистісного становлення. Адиктивна поведінка у цьому віці часто набуває латентного характеру, що ускладнює її ранню діагностику та профілактику, а в подальшому може трансформуватися у стійкі деструктивні життєві сценарії.

Мета – виявити основні психологічні передумови адиктивної поведінки осіб юнацького віку.

У роботі були використані наступні **методи дослідження:** аналізу першоджерел, психодіагностичний метод.

Ключові слова: адиктивна поведінка, залежна особистість, акцентуації характеру, цінності, юнацький вік.

Borisenko-Leonchuk D.V. “Psychological changes of mind and addictive behavior of the youthful age”– It’s Manuscript.

Diploma’s work in obtaining the educational qualification of " bachelor's " Odesa Institute PJSC «Institution of higher education «Interregional Academy of Personnel Management». Odesa, 2026.

The relevance of the research. Addictive behavior in young people is one of the most acute and complex problems of modern psychological science and practice. Its relevance is due to the rapid increase in the prevalence of both chemical and non-chemical forms of exposure among young people, which is accompanied by a decrease in the level of mental health, impaired processes socialization, deformation of the value-meaning sphere and complications of professional and special development. Addictive behavior in this person often develops a latent nature, which complicates early diagnosis and prevention, and can later transform into persistent destructive life scenarios.

Meta - to reveal the main psychological changes in the addictive behavior of a particular young person.

Used modern research methods: pershogerel analysis, psychodiagnostic method.

Key words: addictive behavior, dependent specialness, accentuation of character, values, youthful age.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ПРОБЛЕМА АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ В НАУЦІ ...11	
1.1. Різні аспекти адиктивної поведінки в науці	11
1.2. Причинні детермінанти вживання психоактивних речовин як онтологічний феномен	20
1.3. Психологічні особливості особистості, схильної до зловживання психоактивних речовин	24
Висновки до першого розділу.....	31
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ І МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ	
2.1. Організація дослідження психологічних особливостей особистості, схильної до адиктивної поведінки	33
2.2. Методи емпіричного дослідження психологічних особливостей особистості, схильної до адиктивної поведінки	36
Висновки до другого розділу.....	41
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЮНАКІВ, СХИЛЬНИХ ДО АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ	
3.1. Кількісний аналіз психологічних особливостей особистості, схильної до зловживання психоактивними речовинами.....	43
3.2. Кореляційний аналіз психологічних особливостей особистості, схильної до зловживання психоактивними речовинами.....	60

Висновки до третього розділу.....	63
ВИСНОВКИ.....	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	67

ВСТУП

Актуальність теми. Адиктивна поведінка у юнацькому віці є однією з найбільш гострих і водночас складних проблем сучасної психологічної науки та практики. Її актуальність зумовлена стрімким зростанням поширеності як хімічних, так і нехімічних форм залежностей серед молоді, що супроводжується зниженням рівня психічного здоров'я, порушенням процесів соціалізації, деформацією ціннісно-сислової сфери та ускладненням професійного й особистісного становлення. Адиктивна поведінка у цьому віці часто набуває латентного характеру, що ускладнює її ранню діагностику та профілактику, а в подальшому може трансформуватися у стійкі деструктивні життєві сценарії.

Юнацький вік є сенситивним періодом для формування механізмів саморегуляції, відповідальності за власні рішення та здатності до усвідомленого вибору поведінкових стратегій. У цей період відбувається активний пошук ідентичності, формування життєвих планів, світоглядних позицій і ціннісних орієнтацій. Водночас юнацтво характеризується підвищеною емоційною напруженістю, нестійкістю самооцінки, тенденцією до максималізму, імпульсивності та прагненням до нових, часто ризикованих переживань. За умов недостатньо сформованих психологічних ресурсів ці вікові особливості можуть виступати передумовами розвитку адиктивних форм поведінки як способу уникнення внутрішніх конфліктів, зниження психоемоційного напруження або компенсації дефіциту позитивних переживань.

Особливої актуальності дослідження набуває в контексті сучасних соціальних трансформацій, що супроводжуються зростанням рівня невизначеності, соціальної тривоги, інформаційного перенасичення та фрагментації соціальних зв'язків. В умовах хронічного стресу, соціальної нестабільності та зниження відчуття безпеки адиктивна поведінка дедалі частіше виконує псевдоадаптивну функцію, стаючи доступним, але деструктивним способом психологічної саморегуляції. Для юнацької молоді це може проявлятися у формуванні залежності від психоактивних речовин, комп'ютерних ігор,

соціальних мереж, онлайн-контенту, азартних ігор або інших поведінкових патернів, що забезпечують тимчасове емоційне полегшення.

Вивчення психологічних передумов адиктивної поведінки передбачає аналіз цілісного комплексу внутрішніх чинників, серед яких особливе місце посідають індивідуально-типологічні властивості особистості, рівень розвитку емоційного інтелекту, особливості мотиваційної сфери, здатність до довільної регуляції поведінки, толерантність до фрустрації та стресу. Значущу роль відіграють також когнітивні особливості, зокрема ірраціональні переконання, деформації образу «Я», зовнішній локус контролю та схильність до унікальних стратегій подолання труднощів. Сукупність зазначених характеристик може створювати психологічний ґрунт для формування адиктивних тенденцій у разі несприятливого соціального оточення.

Водночас адиктивна поведінка юнаків не може бути адекватно пояснена без урахування соціально-психологічних передумов, зокрема особливостей сімейного виховання, якості міжособистісних стосунків, наявності соціальної підтримки та рівня інтегрованості у соціальні спільноти. Дефіцит емоційної близькості, авторитарні або індиферентні стилі виховання, порушення комунікативної взаємодії з однолітками істотно підвищують ризик звернення молоді до адиктивних форм поведінки як заміника реальних соціальних зв'язків.

Актуальність дослідження також зумовлена потребою у науково обґрунтованих профілактичних і психокорекційних програмах, орієнтованих саме на юнацький вік. Розуміння психологічних передумов адикції створює підґрунтя для розроблення цілеспрямованих заходів, спрямованих на розвиток навичок саморегуляції, формування конструктивних копінг-стратегій, зміцнення особистісної зрілості та відповідального ставлення до власного психічного здоров'я.

Отже, дослідження психологічних передумов адиктивної поведінки осіб юнацького віку є науково та соціально значущим, оскільки сприяє глибшому розумінню механізмів виникнення залежної поведінки, розширює можливості її ранньої діагностики та відкриває перспективи для ефективної профілактики й психологічної допомоги молоді в умовах сучасних суспільних викликів.

Об'єкт дослідження: особистість, схильна до адиктивної поведінки.

Предмет дослідження: психологічні передумови адиктивної поведінки осіб юнацького віку.

Мета дослідження: виявити основні психологічні передумови адиктивної поведінки осіб юнацького віку.

У відповідності з метою роботи були визначені наступні **завдання**:

1. Проаналізувати проблему адиктивної поведінки в науці.
2. Визначити психологічні особливості особистості, схильної до адиктивної поведінки.
3. Провести емпіричне дослідження психологічних особливостей особистості, психологічно схильної до адикції від психоактивних речовин.

Для вирішення поставлених завдань використано комплекс **методів**: теоретичні: аналіз першоджерел; методи психолого-діагностичного обстеження. До психодіагностичного комплексу увійшли наступні методики: патохарактерологічний діагностичний опитувальник (ПДО) А. Е. Лічко, експрес-діагностика рівня соціальної ізольованості особистості (Д.Рассел і М.Фергюссон), методика «Визначення життєвих цінностей особистості» (Must-тест) (П.Н. Іванов, Є.Ф. Колобова), методика інтегральної самооцінки особистості «Хто я є в цьому світі», тест-опитувальник «Схильність до залежності від вживання психоактивних речовин» (І. А. Фурманов); методи математичної обробки.

Емпіричною базою дослідження виступили: 40 підлітків спеціальної школи-інтернату №1, віком 13-17 років.

Практичне значення одержаних результатів. Практичне значення дослідження психологічних передумов адиктивної поведінки осіб юнацького віку полягає у можливості використання отриманих результатів для вдосконалення системи профілактики, ранньої діагностики та психологічної корекції адиктивних проявів у молодіжному середовищі. Виявлення ключових психологічних чинників, що зумовлюють схильність до формування залежної поведінки, створює науково обґрунтовану основу для розроблення ефективних практичних інтервенцій, орієнтованих на специфіку вікового розвитку юнаків і дівчат.

Результати дослідження можуть бути використані практичними психологами закладів освіти, центрів психологічної допомоги та соціальних служб для здійснення первинного психологічного скринінгу юнацької молоді з метою своєчасного виявлення груп ризику. Знання про психологічні передумови адиктивної поведінки дозволяють прогнозувати ймовірність розвитку залежних форм поведінки на ранніх етапах, що суттєво підвищує ефективність профілактичних заходів та запобігає переходу ситуативних адиктивних тенденцій у стійкі деструктивні патерни.

Практичне значення дослідження полягає також у можливості створення та впровадження психокорекційних і тренінгових програм, спрямованих на розвиток особистісних ресурсів юнаків, зокрема навичок емоційної саморегуляції, усвідомленого прийняття рішень, відповідальності за власну поведінку та здатності конструктивно долати стресові й фрустраційні ситуації. Такі програми можуть бути інтегровані у навчально-виховний процес закладів середньої та вищої освіти, сприяючи формуванню психологічної стійкості та здорового способу життя молоді.

Отримані результати мають прикладне значення для консультативної та психотерапевтичної практики, оскільки дозволяють індивідуалізувати психологічну допомогу з урахуванням специфіки особистісних, мотиваційних і когнітивних особливостей юнаків, схильних до адиктивної поведінки. Це сприяє підвищенню ефективності корекційної роботи, зниженню рівня рецидивів та формуванню більш адаптивних моделей поведінки.

Матеріали дослідження можуть бути використані у процесі професійної підготовки майбутніх психологів, соціальних педагогів і фахівців з роботи з молоддю, зокрема при викладанні навчальних дисциплін, присвячених психології розвитку, девіантній поведінці, психопрофілактиці та психологічному консультуванню. Вони також можуть слугувати науково-методичним підґрунтям для підвищення кваліфікації практичних фахівців, які працюють з юнацькою аудиторією.

Таким чином, практичне значення дослідження психологічних передумов адиктивної поведінки осіб юнацького віку полягає у розширенні можливостей

цілеспрямованого психологічного впливу, спрямованого на збереження психічного здоров'я молоді, запобігання розвитку залежних форм поведінки та формування соціально зрілої, відповідальної особистості.

Структура кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, які поділені на підрозділи, висновків до кожного розділу та загальних висновків, списку використаних джерел (34 найменування). Загальний обсяг роботи – 70 друкованих сторінок, обсяг основної частини роботи складає 66 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ПРОБЛЕМА АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ В НАУЦІ

1.1. Різні аспекти адиктивної поведінки в науці

Залежна поведінка постає як специфічний різновид ризикогенної поведінкової активності, що містить у своїй структурі потенціал істотної загрози для цілісності та стійкості особистості, зумовлюючи ймовірність деструкції її психічного й соматичного функціонування, соціальної дезадаптації, а в крайніх проявах — виникнення станів, несумісних із повноцінним життям. Формування залежності, як правило, не є спонтанним актом, а розгортається у процесі систематично повторюваної діяльності, серії поведінкових дій або усталених патернів активності, які з часом набувають домінантного значення у структурі мотиваційно-поведінкової регуляції особистості. Найбільш виразно залежна поведінка виявляється саме на поведінковому рівні, де вона постає як сукупність специфічних дій, притаманних окремим формам адикції [6].

У науковому дискурсі поняття «залежна поведінка» функціонує як синонімічне до терміна «адиктивна поведінка», що традиційно інтерпретується як одна з форм девіантної поведінки. Водночас адиктивна поведінка розглядається не лише як порушення соціальних норм, а як психологічний феномен, що ґрунтується на стійко сформованому прагненні до уникнення або символічного «виходу» за межі об'єктивної реальності [12]. Реалізація цього прагнення здійснюється через штучну модифікацію психічних станів, зокрема шляхом уживання психоактивних речовин, що спричиняють короточасні зміни афективної, когнітивної та перцептивної сфер. Повторюване залучення до подібних практик призводить до фіксації психічної активності на обмеженому колі об'єктів або видів діяльності, які поступово витісняють альтернативні способи задоволення потреб.

У межах вітчизняної психологічної науки систематичне вивчення адиктивної поведінки як самостійного поведінкового феномена розпочалося

відносно пізно — у середині 1980-х років. Концептуальне оформлення цього напрямку пов'язується з працями Ц. Короленка, який увів поняття «адиктивна поведінка» до наукового обігу та заклав підґрунтя для його подальшого теоретичного осмислення [цит. за 24]. У ранніх роботах дослідник трактував адиктивну поведінку як форму зловживання однією або кількома психоактивними речовинами за відсутності клінічно сформованої фізичної залежності, що супроводжується змінами стану свідомості. У подальших теоретичних розробках він розширив це розуміння, розглядаючи адиктивну поведінку як різновид деструктивної активності, наслідки якої виходять за межі індивідуального функціонування та зачіпають соціальне середовище.

З позицій зазначеного підходу адиктивна поведінка інтерпретується як прагнення до трансценденції буденної реальності шляхом зміни власного психічного стану, що може досягатися як фармакологічними засобами (використанням речовин, які безпосередньо впливають на психіку), так і нефармакологічними способами. До останніх належать форми надмірної зосередженості на певних об'єктах або видах активності, які супроводжуються інтенсивними суб'єктивно приємними емоційними переживаннями та виконують компенсаторну або псевдоадаптивну функцію.

Ц. Короленко окреслює широке коло адиктивних реалізацій, включаючи вживання алкогольних напоїв; використання різноманітних психоактивних речовин, зокрема наркотичних засобів, медикаментів і токсичних сполук; участь в азартних іграх, у тому числі комп'ютерних; сексуальні форми адиктивної поведінки; порушення харчової поведінки у вигляді переїдання або тривалого обмеження в їжі; надмірну залученість до професійної діяльності (трудоголізм); а також тривале прослуховування музики, переважно з домінуванням інтенсивних ритмічних структур [цит. за 24].

У межах цієї типології адиктивна поведінка охоплює як доклінічні, так і клінічно виражені форми зазначених проявів.

Перший підхід акцентує увагу на психопатологічних аспектах психічної залежності від психоактивних речовин і супровідних їй поведінкових розладах.

Другий — узагальнює значущі клінічні спостереження, проте залишає

відкритим питання психологічних механізмів становлення адикції, яка формується на глибинних рівнях психічної організації та виявляється у встановленні емоційно насичених зв'язків не з міжособистісним оточенням, а з неживими об'єктами або формами активності.

У цьому контексті методологічно доцільним є підхід С. Кулакова, який інтерпретує адиктивну поведінку як специфічний варіант порушення процесів адаптації в підлітковому віці, що характеризується зловживанням однією або кількома психоактивними речовинами за відсутності сформованої індивідуальної психічної чи фізичної залежності та поєднується з іншими девіантними поведінковими проявами.

Для адиктивної особистості характерним є феномен пошуку інтенсивних, «гострих» переживань, що базується на потребі у подоланні небезпеки та переживанні підвищеного рівня збудження. Оскільки у звичайному життєвому просторі ця потреба не знаходить адекватного задоволення, індивід намагається компенсувати внутрішній дискомфорт і фрустрацію шляхом активної сенсорної стимуляції. Це проявляється у прагненні до сильних і різноманітних подразників, виборі яскравих, інтенсивних емоційних впливів, демонстрації неординарності власних вчинків, зокрема у сфері сексуальної поведінки, а також у схильності до надмірного насичення життєвого простору подіями та переживаннями.

Адиктивна поведінка в підлітковому віці, подібно до її маніфестацій у дорослому періоді онтогенезу, часто виконує поліфункціональну психологічну роль, поєднуючи в собі механізми самоствердження, символічного протесту та компенсаторної реакції на суб'єктивно переживану несправедливість, упередженість або фрустрацію базових соціальних потреб [33]. У цьому контексті адиктивні патерни поведінки можуть слугувати формою непрямого опору нормативним вимогам соціального середовища та способом утвердження автономії Я за умов дефіциту конструктивних каналів самореалізації. Водночас такі поведінкові прояви нерідко корелюють із поверхневим, фрагментарним або формальним засвоєнням морально-етичних норм, що актуалізує проблему цілеспрямованого формування у дитячому та підлітковому віці ціннісно-смыслових орієнтацій, моральної рефлексії, культури взаємоповаги та

відповідального ставлення до життя і здоров'я — як власного, так і інших — на рівні базових аксіологічних конструктів.

Попри значну кількість емпіричних досліджень, спрямованих на ідентифікацію спектра психоактивних речовин, що вживаються підлітками, проблема психологічної природи адиктивної поведінки та її мотиваційно-смыслових детермінант залишається недостатньо концептуалізованою. Особливої наукової уваги потребує аналіз внутрішніх регуляторних механізмів, що зумовлюють вибір саме адиктивних стратегій як домінантного способу реагування на стрес, фрустрацію та екзистенційні виклики підліткового віку.

У межах біхевіористично орієнтованих підходів адикція здебільшого інтерпретується як наслідок соціальної дезадаптації або як прояв гедоністичної мотивації, спрямованої на мінімізацію негативних афективних станів. Проте подібні редуccionістські пояснення не враховують емпірично підтверджений факт залучення до вживання психоактивних речовин осіб із відносно високим рівнем соціальної адаптації, а також парадоксальність дії окремих ПАР, які здатні провокувати посилення тривоги, дисфорії та інших негативних емоційних переживань.

У дослідженнях D. Brent соціальна дезадаптація розглядається як провідний етіопатогенетичний чинник підліткової наркотизації, що, за його даними, має гендерну специфіку: у хлопців вона проявляється більшою мірою у формі поведінкових порушень, тоді як у дівчат домінують невротичні симптомокомплекси. Аналогічну позицію займає I. Пятницька, наголошуючи на зниженій здатності до соціальної адаптації осіб, схильних до формування наркотичної залежності, особливо в умовах підвищеної соціальної та психологічної складності життєвого контексту.

У руслі когнітивно-транзакційної теорії стресу та копінгу Р. Лазаруса Н. Сирота і В. Ялтонський обґрунтовують положення про те, що адиктивна поведінка формується на тлі домінування дезадаптивних моделей подолання стресу. Автори ідентифікують комплекс психологічних факторів ризику, серед яких: хронічне використання стратегії уникнення; низька результативність звернення по соціальну підтримку; дефіцит навичок активного проблемно-орієнтованого

копінгу; негативна, деформована або фрагментована Я-концепція; знижене суб'єктивне відчуття підтримки з боку соціального оточення; нестійкий або зовнішній локус контролю, що зумовлює переживання втрати впливу на події власного життя.

Швейцарський психіатр А. Siaehelein акцентує увагу на наявності в осіб з адиктивною поведінкою потужної, усвідомленої або латентної потреби у трансформації психічного стану [цит. за 2]. У структурі адиктивної особистості, за його твердженням, закладене інтенсивне прагнення до досягнення станів емоційного заспокоєння, блаженства, внутрішнього полегшення, підвищеної психофізіологічної активності та звільнення від суб'єктивно нестерпних переживань. При цьому вирішальним чинником виступає не сам об'єкт залежності, а феномен зміненого стану свідомості як такий.

Позиції Ц. Короленка та Т. Донських також ґрунтуються на гедоністичній парадигмі, відповідно до якої вживання алкоголю та наркотичних речовин розглядається як інструмент редукції емоційного напруження та компенсації психологічного дискомфорту, що набуває хронічного характеру за умов нерозвинених навичок саморегуляції.

Представники психоаналітичної школи зосереджують аналітичну увагу на несвідомих мотиваційних механізмах адиктивної поведінки, наголошуючи на її біологічних і психосексуальних детермінантах, водночас мінімізуючи роль соціальних і мікросоціальних чинників, що зумовлює обмеженість таких пояснювальних моделей.

У цьому контексті В. Мушкоук інтерпретує вживання психоактивних речовин у підлітковому віці через призму фрейдівського концепту «океанічного почуття», пов'язаного з первинними процесами диференціації Еґо та формування самосвідомості [цит. за 12]. Травматичні переживання відчуження, спочатку локалізовані у взаєминах з матір'ю, у період підліткової кризи актуалізуються на новому рівні психічної організації, коли відбувається емоційне дистанціювання від сімейної системи.

У межах психодинамічної традиції також сформувалися теорії, що трактують алкоголізм як наслідок витіснених гомосексуальних потягів,

обумовлених дефіцитом адекватної батьківської ідентифікації та амбівалентною позицією матері, що в сукупності сприяє формуванню залежних моделей міжособистісної взаємодії.

В. Райх пов'язує розвиток алкоголізму, наркоманії та токсикоманії з саморуйнівним підпорядкуванням інстинктивним імпульсам, що виникає внаслідок хронічного блокування природних механізмів енергетичної розрядки, які зазвичай реалізуються в автентичних любовних стосунках.

З позицій психосоціальної теорії розвитку Е. Еріксона підліткова алкоголізація та наркотизація розглядаються як симптоматичні прояви кризи ідентичності. Стан сп'яніння виконує функцію тимчасового розширення або розмивання меж Я, зниження емоційного напруження та полегшення інтрапсихічних конфліктів, пов'язаних із процесом ідентифікації. Неформованість Его-ідентичності підвищує вразливість підлітків до впливу референтної групи, що практикує вживання психоактивних речовин.

С. Гроф у межах трансперсональної парадигми пов'язує витoki адиктивної поведінки з перинатальним досвідом, зокрема з переживаннями, пов'язаними з проходженням родового шляху. Застосування анестезії під час пологів, на його думку, формує на глибинному психофізіологічному рівні патерн уникнення болю через фармакологічно індуковані стани. Подальші несприятливі події дитинства можуть підсилювати саморуйнівні тенденції, що в юнацькому та дорослому віці проявляються у вигляді різноманітних залежностей як специфічних форм психодуховної або трансформаційної кризи.

Екзистенціальна концепція В. Франкла інтерпретує адиктивну поведінку як наслідок екзистенційного неврозу, зумовленого фрустрацією потреби у сенсі життя та внутрішніми ціннісними конфліктами. За відсутності можливостей для конструктивного смислотворення підлітки можуть вдаватися до алкоголізації, наркотизації або інших девіантних форм поведінки як сурогатних способів подолання екзистенційної порожнечі.

У сучасній науковій парадигмі адиктивна поведінка підлітків розглядається не просто як соціально-психологічне відхилення або наслідок біологічних детермінант, а як екзистенційно-антропологічний феномен, що репрезентує

глибинні механізми переживання криз і смислових дефіцитів буття. Адикція у підлітковому віці постає як форма онтологічного реагування на фрустрацію життєвого сенсу, на розрив між внутрішньою структурою цінностей і зовнішньою соціальною реальністю, а також як стратегія тимчасового відновлення гармонії психічної цілісності через зміну стану свідомості.

Екзистенційно-філософська перспектива дозволяє трактувати мотивацію вживання психоактивних речовин як спробу реструктуризації суб'єктивного досвіду, що виступає компенсаторним механізмом подолання внутрішнього конфлікту та соціальної дезадаптації. З цього погляду адиктивна поведінка не є випадковим проявом девіантності, а цілеспрямованою операцією свідомості, спрямованою на реінтеграцію власного «Я» у контексті світу, який переживається як хаотичний, загрозливий або сенсово порожній.

Мотиваційний компонент адиктивної поведінки проявляється як поєднання гедоністичного прагнення до ейфорії та глибинного прагнення сенсової компенсації. Ейфорія, що виникає під впливом ПАР, у межах психофізіологічного аналізу визначається як стан афективного піднесення, який радикально трансформує когнітивні процеси, змінює сприйняття часу, простору та сенсорної інформації, редукує негативні афекти й посилює ілюзію повної суб'єктивної автономії. З точки зору феноменології свідомості, ейфорія виступає як онтологічна ілюзія гармонії, що тимчасово зливає індивіда зі світом і дозволяє пережити стан «цілісного існування», який у реальному житті недосяжний.

У психоаналітичному та психодинамічному ключі адиктивна поведінка є результатом несвідомого прагнення відновити порушену емоційну рівновагу, яке оперує через механізми компенсації ідентичності, травматичних переживань та фрустрованих потреб. Конфлікти між «Его» та зовнішньою реальністю, відчуття відчуженості від соціальних і сімейних структур, а також відсутність стабільних ідентифікаційних моделей у дитинстві формують у підлітка специфічний «вакуум буття», що знаходить вияв у психоактивних практиках як способі зняття психоемоційної дисгармонії.

Когнітивно-психологічна перспектива підкреслює роль дезадаптивних копінг-стратегій, що проявляються у підлітків як постійне уникнення проблем,

низька ефективність соціальної взаємодії, деформація «Я»-концепції та низький суб'єктивний контроль над середовищем [цит. за 4]. Взаємодія цих факторів формує комплексну психодинамічну матрицю, у межах якої адиктивна поведінка слугує інструментом психоемоційного саморегулювання.

Соціально-культурний аналіз підтверджує, що адиктивна поведінка має колективний і символічний вимір: ритуалізація споживання ПАР, формування групових норм, соціальні практики «сертифікації» поведінки через спільний досвід. У цьому контексті адикція виступає не лише як індивідуальна стратегія компенсації, а як культурно опосередкований механізм переживання криз і соціальної фрустрації.

Філософсько-екзистенційний синтез дозволяє стверджувати, що адиктивна поведінка підлітка є мультиструктурованим екзистенційним механізмом, який функціонує одночасно на кількох рівнях:

1. Психофізіологічному — ейфорія як механізм афективної компенсації;
2. Психодинамічному — усвідомлена й несвідомо мотивована реструктуризація «Я»;
3. Когнітивно-поведінковому — формування дезадаптивних стратегій копіngu;
4. Соціокультурному — включення до колективних практик і групових символічних сценаріїв;
5. Екзистенційному — прагнення подолати вакуум сенсу, знайти тимчасову онтологічну стабільність та відчути повноту суб'єктивного буття.

Узагальнено, адиктивна поведінка підлітків постає як онтологічний феномен «буття-у-світі», який конститується на перетині індивідуальних психофізіологічних процесів, соціальних контекстів і глибинних екзистенційних потреб. Вона репрезентує радикальну форму суб'єктивної реорганізації досвіду, в якій прагнення до ейфорії, пошук сенсу та соціальна взаємодія формують єдину інтегровану структуру психічного життя, спрямовану на тимчасове відновлення цілісності ідентичності та переживання «повноти життя».

Для глибинного осмислення сутності адиктивної поведінки в онтологічній площині необхідно розглянути психоактивні речовини не лише як хімічні агенти, що модулюють нейрофізіологічні процеси, а як екзистенційні інструменти трансформації суб'єктивного переживання реальності. Уживання психоактивних речовин створює специфічний континуум психофізіологічних змін, які переосмислюють межі свідомого та несвідомого, структурують афективні, когнітивні й мотиваційні сфери особистості та стають фундаментом виникнення адиктивної поведінки як феномена «буття-залежного».

На рівні нейрофізіології психоактивні речовини діють як модифікатори збудження та гальмування нейронних контурів, дисбаланс яких трансформує відчуття задоволення, насолоди та страждання. Мозкові структури, що регулюють нагороду й емоційну цінність досвіду, стають об'єктом екзистенційного впливу, сприяючи формуванню нового сенсу дії та переживання: суб'єкт ніби «перепрошиває» власну психіку, реконструюючи афективний ландшафт у напрямку гедоністичного або компенсаторного задоволення. Особливо критичним є підлітковий період, коли незрілість вищих когнітивних і афективних систем створює умови для прискореного формування психічної залежності та формування нової онтологічної ідентичності.

Адиктивна поведінка в підлітковому віці виступає не просто девіацією чи формою девіантної соціальної активності, а онтологічним актом самотрансценденції: через психоактивну стимуляцію особистість прагне вийти за межі своєї емоційної ідентичності, трансформувати власне буття, знайти тимчасову «втіху буття» в стані ейфорії або ейфоричної ілюзії. У цьому сенсі психоактивна речовина стає екзистенційним середовищем, у якому суб'єкт модулює власне існування, створюючи альтернативний психічний простір, де відчуття контролю, щастя, повноти життя та суб'єктивної всемогутності перебувають у центрі досвіду.

Психічні механізми захисту, описані в класичній психоаналітичній традиції З. Фрейда, у контексті адиктивної поведінки набувають екзистенційної функції: вони не лише регулюють внутрішньоособистісні конфлікти, а й стають структурними компонентами онтологічної стратегії виживання суб'єкта у світі

тривоги, напруженості та екзистенційного невизначення. Вони дозволяють суб'єкту трансцендувати конфліктогенні афекти — страх, сором, провину, відчуження — через психоактивну модифікацію власної свідомості. У цьому сенсі психічні захисти і психоактивні речовини формують симбіотичний континуум: перші визначають психодинамічні рамки, другі — створюють афективно-онтологічну тканину нового досвіду «Я».

Психоактивна ейфорія, яка виникає під дією речовин, постає не просто як суб'єктивне переживання радості чи збудження, а як онтологічне переживання блаженства буття, що трансформує когнітивні й афективні структури свідомості, змінюючи сприйняття часу, простору, власної цінності та взаємодії з оточенням. Вона стає ілюзією контролю, маніфестацією всемогутності та інструментом онтологічного самоствердження. Через цей феномен психоактивна речовина виступає не лише як психотропний агент, а як медіум перетворення суб'єктивного існування, через який індивід прагне реалізувати внутрішньо присутні, але заблоковані потреби сенсу, гармонії та цілісності буття.

Таким чином, адиктивна поведінка, з одного боку, є наслідком психофізіологічного впливу психоактивних речовин, з іншого — глибинним екзистенційним феноменом, через який суб'єкт намагається стабілізувати власне психічне буття, реконструювати внутрішню рівновагу та пережити почуття цілісності, що з реального світу часто вимальовується як втеча або компенсація.

Вживання психоактивних речовин у такому світлі розглядається як онтологічно детермінована стратегія самотрансформації, інтегрована у психічну і фізіологічну систему, яка реалізує прагнення людини до онтологічної цілісності через зміну стану свідомості.

1.2. Причинні детермінанти вживання психоактивних речовин як онтологічний феномен

У рамках сучасного наукового дискурсу підліткова наркоманія розглядається не лише як соціальна чи психологічна проблема, а як онтологічне явище, що виявляє фундаментальні механізми взаємодії особистості з буттям.

Соціологи, медики, психологи та правозахисники, аналізуючи перспективи

розвитку наркологічної залежності серед молоді на горизонті трьох-п'яти років, фіксують тривожну тенденцію омолодження контингенту споживачів психотропних речовин, що свідчить про структурну трансформацію самої соціальної тканини молодіжного середовища та зміщення меж соціальної та психічної адаптації.

Причини цього феномену мають багаторівневу природу, що поєднує екзистенційні, соціально-економічні та культурно-історичні детермінанти. З глобальної перспективи, інтеграція національної економіки у світову ринкову систему створює нові структури бажань і потреб, де молодь стає активним суб'єктом споживчого потоку та експериментального освоєння меж власного досвіду. Локальні чинники — війни, соціальні потрясіння, біженство — породжують дизадаптаційні синдроми, що формують онтологічний вакуум, у якому психоактивні речовини виступають як засіб трансформації буття та модифікації свідомості [14].

На рівні повсякденного досвіду юнака, початковий контакт із психотропними речовинами відзначається дискомфортом — нудотою, запамороченням, тілесним нездужанням. Проте цей фізіологічний дисонанс стає символічним обрядом ініціації, засобом входження у специфічний соціальний простір, де буття визначається через переживання трансцендентної ейфорії. На цьому етапі виникають перші структурні зміни психіки: порушення сну, апетиту, соціальної поведінки, що вказують на початок екзистенційної деформації «Я», його втрати у світі зовнішніх впливів та внутрішніх протиріч.

Сучасні концептуальні класифікації причин психотропної адикції серед підлітків виділяють кілька взаємопов'язаних рівнів: соціально-економічний, конституційно-біологічний, соціальний і індивідуально-психологічний.

Соціально-економічні детермінанти поєднують глобальні фактори (інтеграція в світові економічні структури, вплив масмедіа, глобальна культурна конвергенція) та локальні (внутрішні конфлікти, розпад традиційних соціальних інститутів, толерантне ставлення до алкоголю і тютюнопаління) [1].

Конституційно-біологічні чинники включають спадкову схильність до психічних і наркологічних розладів, тоді як соціальні детермінанти формуються

сімейним середовищем, груповими нормами та освітніми структурами, що створюють канали або бар'єри для екзистенційного самовираження підлітка.

Індивідуально-психологічні фактори включають наявність травматичного досвіду, низьку когнітивну та емоційну адаптивність, а також незавершене формування особистісної ідентичності, що робить психіку особливо вразливою до зовнішніх і внутрішніх стимулів.

Таким чином, вживання психоактивних речовин у підлітковому віці постає як феномен онтологічної втечі — спроба переформатувати власне буття, уникнути екзистенційного вакууму та компенсувати фрустровану потребу у сенсі і контролі над власним існуванням. Психоактивна речовина тут виконує роль метафізичного «інструмента трансформації», через який особистість прагне пережити стан трансцендентної ейфорії, тимчасово стабілізуючи дезорієнтоване «Я» у світі соціальної, культурної та психічної невизначеності.

Отже, психотропна адикція у юнаків не є випадковим або локальним явищем, а проявом складної інтеграції соціальних, біологічних та психологічних факторів, що формують екзистенційно детерміновану модель буття, в якій психоактивні речовини стають ключовим чинником конструювання сенсу та переживання власного «Я».

До категорії індивідуально-психологічних детермінант зазвичай відносять низку особистісних, поведінкових і міжособистісних факторів, що підвищують ймовірність початку вживання психоактивних речовин у підлітковому віці. Серед них виділяють:

- наслідування поведінки старших або авторитетних однолітків;
- прагнення зменшити інтенсивність негативних емоційних переживань;
- прагнення відповідати очікуванням значущої соціальної групи;
- наявність атипових рис особистості, таких як гедонізм, авантюризм, підвищена збудливість, завищена або занижена самооцінка, підвищена конформність, емоційна нестійкість;
- реакції протесту проти авторитетів (батьків, педагогів), що мають виражений «контрсоціальний» характер;
- схильність до самодеструктивної поведінки;

- природна цікавість;
- піддатливість соціальному тиску та погрозам.

Фактори, що підвищують ризик виникнення наркотичної залежності, традиційно визначають як фактори ризику, тоді як детермінанти, які сприяють стійкості до вживання психоактивних речовин, позначають як захисні фактори [28].

На різних вікових етапах вплив цих детермінантів може проявлятися неоднаково. Особливо небезпечними є фактори, пов'язані з раннім розвитком дитини у сімейному середовищі:

- несприятлива атмосфера в сім'ї, включаючи випадки зловживання медикаментами або наявність психічних розладів у батьків;
- невміння батьків ефективно виховувати дітей, що особливо ризиковано для осіб із нестійкою психоемоційною структурою;
- відсутність взаєморозуміння та емоційної підтримки з боку дорослих.

Соціальні чинники поза сім'єю також істотно впливають на формування ризику наркотизації підлітків. До них належать:

- надмірна сором'язливість або агресивна поведінка в освітньому середовищі;
- незадовільна участь у шкільних та громадських заходах;
- труднощі в адаптації до колективних завдань;
- належність до соціально маргіналізованих груп або контакт із дітьми, що відчують соціальне відторгнення;
- позитивне ставлення до споживання психоактивних речовин у колі однолітків чи в суспільстві загалом.

До числа захисних чинників відносять:

- міцні сімейні узи та активну участь батьків у житті дитини;
- чіткі правила поведінки в сімейному середовищі;
- успішну інтеграцію у навчальні та соціальні заходи;
- стабільні зв'язки з соціальними інституціями (школа, релігійні організації, громадські об'єднання);

- дотримання норм і правил суспільства щодо вживання психоактивних речовин.

Окрім цього, значний вплив на ризик виникнення залежності має доступність наркотиків, особливості їхнього розповсюдження та культурні переконання щодо допустимості їхнього вживання.

Соціально-економічні умови сучасного життя — високий рівень безробіття, невизначеність у завтрашньому дні, постійні стресові ситуації — створюють додаткові передумови для звернення підлітків до психоактивних речовин як засобу тимчасового підвищення працездатності, емоційного підйому та втечі від соціальної реальності.

Особливу тривогу викликає омолодження контингенту осіб, що вживають психоактивні речовини: у групи ризику включаються діти віком 12–13 років, які часто починають із легкодоступних і ненаркотичних препаратів (транквілізатори, циклодол, ефедрин) чи побутової хімії, що формує основу подальшої адиктивної поведінки.

Таким чином, причини початку наркотичної залежності мають комплексний характер, поєднуючи:

- соціально-економічні фактори (погіршення умов життя, безробіття, сирітство, безпритульність, інтерес міжнародної наркомафії);
- індивідуально-психологічні детермінанти (схильність до соціальної дезадаптації, депресії, самодеструктивної поведінки, алкоголізації, можливість суїцидальної поведінки).

Ці фактори взаємодіють, створюючи умови, за яких психоактивні речовини стають засобом модифікації життєвого досвіду юнака та реалізації потенційної схильності до адиктивної поведінки.

1.3. Психологічні особливості особистості, схильної до зловживання психоактивних речовин

Для характеристика психофеномену наркозалежності у дослідженнях психологів наркодиспансерів використовуються параметри, які виявляються під

час психоневрологічного обстеження пацієнта та мають практичне значення для організації психологічної та психотерапевтичної підтримки. До таких ключових характеристик належать:

- тип акцентуації особистості;
- рівень психопатизації;
- прояви конформності;
- вираженість емансипативних реакцій;
- схильність до делінквентної поведінки;
- тенденція до демонстративної поведінки.

Найбільш яскраво у структурі залежної особистості проявляється сугестивність — як властивість некритичності, легковірності та піддатливості груповому чи авторитарному впливу. Сугестивність можна трактувати як «психічну заразливість», тобто схильність до наслідувальної, імітаційної поведінки.

Неофрейдистські підходи визначають природу залежної поведінки у контексті ширшого спектру девіантних психічних феноменів, включно з неврозами, психастеніями, сексуальними дисфункціями, обсесивно-компульсивними станами та іншими формами соціальної дезадаптації, які супроводжуються підвищеною тривожністю, агресивністю, ригідністю та комплексом неповноцінності. Значну увагу приділяють природі агресивності, що в психоаналітичних концепціях розглядається як джерело потенційно насильницьких актів. Агресивна енергія пов'язується з базовими вродженими потягами: у Фрейда — лібідо, у Адлера — прагнення до влади, у Фромма — мазохістські тенденції, у Хорні — потреба в безпеці та задоволенні, у Шутца — потреба у соціальному схваленні. Водночас сучасні дослідження показують, що девіантна поведінка не може бути пояснена лише психологічними детермінантами.

Гуманістичні концепції інтерпретують залежну поведінку як наслідок порушення гармонії між внутрішнім світом дитини та соціальною реальністю, що ускладнює пошук сенсу і самореалізації. Агресія в цьому контексті трактується

як результат спотвореного процесу соціалізації, зокрема у разі надмірного покарання чи жорстокого поводження з боку дорослих.

Біхевіористичні та необіхевіористичні підходи (Б. Скіннер, Е. Торндайк, Дж. Уотсон) акцентують роль зовнішнього середовища у формуванні поведінки: досвід, накопичений у процесі навчання, і підкріплення його наслідків визначають ймовірність повторення поведінкових актів. Однак повна редукція поведінки до механізмів зовнішнього підкріплення виявилась недостатньою, оскільки не враховує автономні процеси самопізнання та саморозвитку особистості.

Е. Берн виділяє шість видів «психологічного голоду», що характеризують дефіцити в сенсорному, соціальному, тілесному, сексуальному, структурованому та інцидентному досвіді. В умовах адиктивної поведінки ці потреби загострюються, оскільки індивід не здатен задовольнити їх у реальному житті. У пошуках компенсації виникає прагнення до надмірної сенсорної стимуляції (інтенсивні звукові, візуальні або ароматичні впливи), до визнання через демонстративні вчинки (включно із сексуальною експресією), а також до заповнення часу інтенсивними подіями, що дозволяє зняти внутрішній дискомфорт і невдоволення життєвою реальністю.

Отже, психодинаміка наркозалежної поведінки формується на перетині особистісних характеристик, соціальних впливів та індивідуальних потреб, що не знаходять адекватного задоволення у повсякденному житті, і проявляється як стійка орієнтація на психоактивну стимуляцію для компенсації внутрішніх дефіцитів.

У сучасній психологічній та соціологічній думці постає дедалі очевидніша тенденція розглядати адиктивну поведінку не лише як сукупність відхилень або патологічних проявів, але й як онтологічний феномен, що відображає спосіб, яким суб'єкт у юнацькому віці конструює власне буття під впливом психоактивних речовин. На Заході емпірично-феноменологічний підхід до аномалій поведінки активно використовує категорію «синдрому» – стабільної структурної формації особистості, яка виступає як своєрідний маркер трансформації внутрішнього світу індивіда.

Г.М. Бреслав трактує залежну поведінку як прояв відхилень у формуванні особистості, як викривлення психічної норми, що здатне породжувати психічні дезадаптації [цит. за 6]. Водночас такі відхилення можуть виступати неминучими етапами індивідуалізації та розвитку, через які особистість проходить у процесі інтеграції в світ соціальних та культурних відносин. Індивідуальні риси дитини, що за певних умов трансформуються у девіації, водночас можуть виконувати функцію психічної «транзитної платформи» для подальшого становлення адаптованої і більш гармонійної суб'єктності [2].

Теорія множинних детермінант М. та Є. Глюка, яка включає сотні чинників (соціальних, расових, урбанізаційних, технологічних), демонструє складність механізмів девіації, але не дозволяє виявити глибинну структуру онтологічного прагнення особистості до втечі або трансформації власного буття.

Вітчизняна психологія, не заперечуючи роль генетично зумовлених властивостей організму, акцентує на соціально-детермінованому становленні особистості. Людина стає повноцінним суб'єктом через інтеграцію у соціальну мережу, де досвід і знання передаються не пасивно, а через складну взаємодію зовнішніх (соціальних) та внутрішніх (психофізичних) чинників. Особистість постає як єдність індивідуально-значимих і соціально-типових якостей, що постійно перебувають у динамічному співвідношенні із соціальним середовищем [1; 6].

Таким чином, адиктивна поведінка у юнаків та підлітків може розглядатися як онтологічний акт трансформації власного існування, у якому психоактивні речовини виступають інструментом «модулювання буття», спробою суб'єкта реконструювати власну психіку, позбутися внутрішнього дискомфорту або створити ілюзію контролю над життєвою реальністю.

Мотиваційна палітра використання психоактивних речовин набуває багатовимірної якості. За Ц. П. Короленком і Т. А. Донських [4]:

- Атарактична мотивація – прагнення усунути емоційний дискомфорт, що виступає як спроба стабілізувати внутрішнє буття;

- Гедонічна мотивація – прагнення підвищити переживання радості та задоволення на фоні стабільного внутрішнього стану, тобто активне конструювання позитивної «онтологічної присутності»;
- Субмісивна мотивація – нездатність протистояти зовнішньому тиску, що проявляє взаємозв'язок індивідуальних характеристик та соціальної детермінації;
- Псевдокультурна мотивація – сприйняття вживання психоактивних речовин як елементу культурної та соціальної ідентичності, причетності до кола «обраних» і як спосіб інтеграції у певну символічну реальність [4].

Отже, девіація і адиктивна поведінка не можуть бути редуковані до ізольованих психологічних рис або простих соціальних обставин. Сучасний науковий консенсус підтримує соціально-особистісну інтеграцію, де ключову роль відіграє суб'єкт як носій власного досвіду, а ситуативні фактори – лише модулюють прояви особистості, дозволяючи індивіду адаптувати або трансформувати власне існування в умовах соціальної та культурної детермінації [3].

У цьому контексті адиктивна поведінка постає як феномен екзистенційного вибору: суб'єкт через психоактивні речовини конструює свою реальність, намагаючись знайти сенс, уникнути тривоги та невідповідності між внутрішнім «Я» та соціальним середовищем, трансформуючи власне буття у світі, що постійно вимагає від нього адаптації і самореалізації.

Отже, форми поведінки, що набувають ознак залежності, слід розглядати не лише як сукупність психологічних реакцій, а як онтологічний феномен, у якому індивід переживає трансформацію власного буття через взаємодію з психоактивними агентами та соціально-ситуативним середовищем. Залежна особистість не є носієм єдиної патологічної ознаки, а являє собою складну мережу трансситуативних особистісних структур, де прояви поведінки визначаються одночасно внутрішньою конституцією суб'єкта та екзогенними чинниками ситуаційного порядку. Ю. В. Кудрявцев слушно зауважує, що «залежна особистість» формується як комплекс особистісних характеристик, здатних

зберігати стабільність у часі, водночас перебуваючи в постійній взаємодії з оточуючою реальністю [6].

Сім'я, як первинний агент соціалізації, виступає фундаментальним простором, де закладаються екзистенційні структури особистості: соціально значущі якості переплітаються з ціннісними орієнтирами та механізмами суб'єктивної оцінки реальності. Саме через родинне середовище індивід набуває перших смислових координат свого буття, що визначають його сприйняття світу та потенціал для адиктивних трансформацій. Вплив сім'ї на підлітка часто перевищує вплив школи чи ширшого соціуму, формуючи «карту» емоційних, когнітивних і поведінкових структур, на які спирається індивід у взаємодії з психоактивними речовинами.

Онтологія девіантної поведінки полягає у співіснуванні кількох взаємопов'язаних рівнів детермінант:

- Індивідний рівень, де психобіологічні передумови особистості задають базові моделі реагування;
- Соціальний рівень, що формує рамки можливих дій через економічні, культурні та політичні обмеження;
- Психолого-педагогічний рівень, що відображає структурні дефекти навчально-виховних практик та способів інтеграції суб'єкта в соціальні системи;
- Соціально-психологічний рівень, який актуалізує конфлікти у взаємодії з найближчим оточенням, спричиняючи дезадаптацію та дисгармонію між внутрішнім «Я» та зовнішньою реальністю.

Ейфорія, як психоактивний феномен, виступає ключовим механізмом, через який адиктивна поведінка набуває онтологічної сутності: вона не просто змінює настрій, а конститутивно трансформує переживання часу, простору та суб'єктивної присутності в світі. Через ейфоричне переживання індивід втрачає стійкий контакт із реальністю, переживаючи себе у нових смислових координатах, де первинне прагнення до задоволення, уникнення страждання та відчуття власної цілісності виступає метафізичною мотивацією для адиктивного акту.

Соціально-економічні детермінанти – погіршення життєвого добробуту, зростання безробіття, збільшення кількості соціально сирітських і безпритульних груп – виступають контекстом, у якому індивід переживає екзистенційний вакуум, пробуджуючи потенціал для адиктивної трансформації. Психологічні особливості підлітка – схильність до депресії, ризик соціальної дезадаптації, алкоголізація та можливість суїцидальних тенденцій – є інтенційними точками, через які психоактивні речовини набувають онтологічного значення як інструмент модифікації власного буття.

Таким чином, адиктивна поведінка слугує не лише проявом девіації, а як процес перетворення існування, у якому переплітаються біологічні, соціальні та психічні фактори, створюючи складну систему взаємодій. Вона є одночасно симптомом порушення соціалізації і механізмом пошуку смислу, який дозволяє індивіду відчувати власну цілісність у умовах екзистенційного дискомфорту.

Висновки до першого розділу

Різноманітність позицій дослідників щодо природи наркотизації та мотиваційних аспектів вживання психоактивних речовин дозволяє зробити висновок про комплексний та багатовимірний характер феномену адиктивної поведінки, а також про необхідність його детального «локального» аналізу з урахуванням специфіки об'єкта, часових рамок та контексту простору.

Одним із ключових психологічних механізмів, що впливає на вживання психоактивних речовин, є стан ейфорії. Ейфорія визначається як комплексне переживання захоплення, радості та інтенсивного емоційного піднесення, у якому індивід цілком поглинається почуттям задоволення та захопленості зовнішньою реальністю. Цей стан може супроводжуватися як активізацією уваги та прискоренням когнітивних процесів, так і їх загальмованістю, пригніченістю або порушенням цілісності свідомості. Внаслідок цього спостерігається деформація сприйняття та ослаблення зв'язку з об'єктивною реальністю.

До провідних детермінант наркотичної залежності належать соціально-економічні умови: погіршення рівня життя в країні, зростання молодіжного безробіття, збільшення чисельності безпритульних дітей та соціально сирітських груп. Крім того, психологічні особливості особистості, такі як підвищена схильність до соціальної дезадаптації, депресивні тенденції, схильність до суїцидальних намірів та алкоголізація, виступають значущими факторами ризику початку вживання психоактивних засобів.

Генезис відхилень у поведінці зумовлений взаємодією численних та взаємопов'язаних факторів:

- Індивідуальний рівень, який визначається психобіологічними особливостями та внутрішньою конституцією особистості;
- Соціальний рівень, що формується під впливом економічних, культурних та структурних умов суспільства;
- Психолого-педагогічний рівень, що проявляється через недоліки у системі шкільного та сімейного виховання;

- Соціально-психологічний рівень, який відображає негативні аспекти взаємодії індивіда з найближчим оточенням у родині, на вулиці та в навчальному колективі, що супроводжується порушенням процесу соціалізації.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ І МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

2.1. Організація дослідження психологічних особливостей особистості, схильної до адиктивної поведінки

Планування емпіричного дослідження було здійснено з урахуванням фундаментальних завдань і методологічних принципів психодіагностичного аналізу, який не лише фіксує поверхневі прояви психічного функціонування, а й прагне до осмислення внутрішньої структури суб'єктивного досвіду особистості. Дослідження розгорталось як послідовна та органічно інтегрована процедура, що відображає взаємодію внутрішніх психофізіологічних передумов і зовнішніх соціокультурних контекстів, і включало такі етапи:

Підготовчий етап, на якому здійснювалось теоретико-методологічне занурення у феноменологію особистості, схильної до вживання психоактивних речовин, та здійснювався вибір методичних інструментів, здатних виявити структурні закономірності психіки, які залишаються прихованими від поверхневого спостереження;

Емпіричний етап, у ході якого досліджувані виступали не просто об'єктами тестування, а як носії власного психічного буття, піддаючись експлікації обраного комплексу методик у строго визначеній послідовності, що дозволяло виявити синергетичні взаємозв'язки між стійкими рисами особистості та ситуативними впливами;

Етап інтерпретації та інтеграції результатів, що передбачав не лише кількісну та якісну обробку даних, а й феноменологічне осмислення їх значущості для цілісного розуміння особистості, формування комплексного висновку, що охоплює і транситуативні, і ситуативні аспекти психічного функціонування.

Організація дослідження здійснювалась із строгим дотриманням етичних імперативів психодіагностики, які виступають не лише нормою професійної практики, а й інструментом збереження цілісності особистості:

- Принцип наукової валідності методик, що гарантує достовірність і репрезентативність отриманих результатів;
- Принцип ненанесення шкоди, який передбачає, що кожен акт психодіагностики є актом відповідального втручання у внутрішній світ досліджуваного, де результати не можуть бути використані проти нього;
- Принцип об'єктивності інтерпретації, що дозволяє розглядати висновки як феноменологічно обґрунтовані, вільні від суб'єктивних проєкцій дослідника;
- Принцип прагматичної ефективності рекомендацій, що орієнтує на створення таких психологічних настанов, які стають джерелом підтримки для особистості, сприяють її гармонійному розвитку і не порушують цілісності психічного буття.

Особливу увагу було приділено опису досліджуваної групи, яка постає як мереживо індивідуально-онтологічних проявів: структуроване у відношенні соціальних, демографічних і психічних характеристик, гендерне співвідношення відображено у вигляді об'ємної гістограми, що символізує розподіл соціально-психологічних контурів досліджуваних у просторі емпіричного вимірювання.

Таким чином, психодіагностичне дослідження не обмежується фіксацією зовнішніх проявів поведінки, а розгортається як процес осмислення онтологічної структури психіки, де кожен показник, тестовий результат і взаємозв'язок стають частиною глибшого континууму, що формує розуміння індивідуального буття в соціальному й психологічному вимірах.

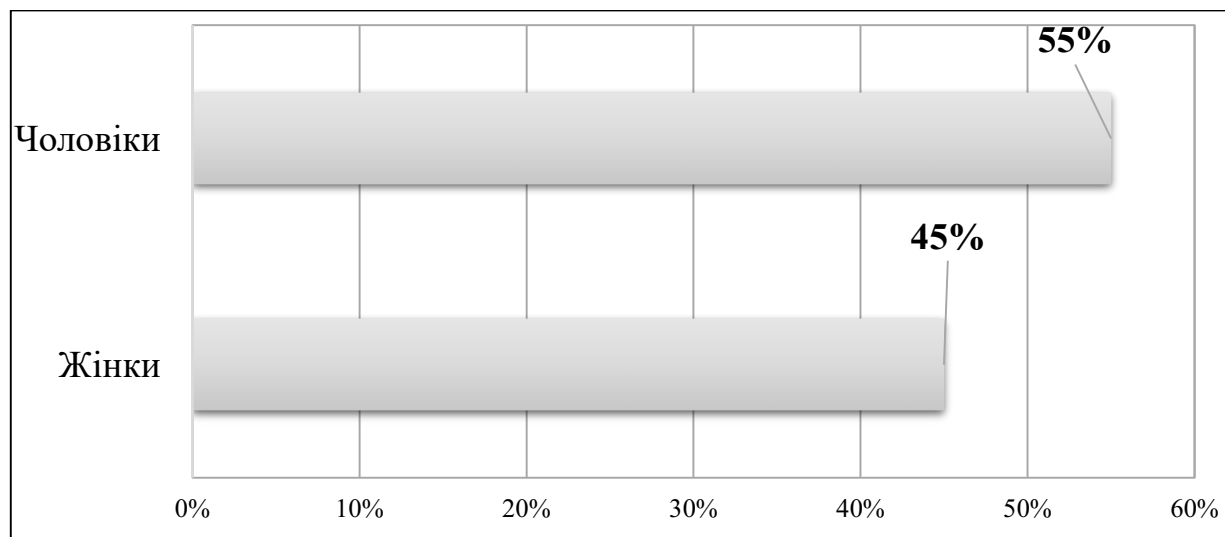

Рис. 2.1. Гендерний розподіл вибірки

Дослідження проводилось на основі Балтської загальноосвітньої спеціальної школи-інтернату №1 I-II ступенів. Для участі в дослідженні було залучено 40 підлітків, 22 хлопці та 18 дівчат віком 13-17 років. Розподіл вибірки за віковою ознакою представлений у таблиці 2.1:

Таблиця 2.1.

Розподіл вибірки за віковою ознакою

Вік	Абсолютна кількість	Кількість у відсотках, %
13	6	15%
14	8	20%
15	14	35%
16	7	17,5%
17	5	12,5%
Всього	40	100%

Віковий склад вибірки формувався відповідно до завдань дослідження, оскільки періоди розвитку особистості мають суттєве значення для розкриття психодинаміки схильності до адиктивної поведінки. Вікові параметри досліджуваної групи орієнтовані на загальноприйнятій періодизації розвитку людини, що дозволяє врахувати критичні етапи формування індивідуально-

психологічних структур. Гендерні та вікові характеристики учасників забезпечують не лише емпіричну репрезентативність, а й створюють умови для розкриття онтологічної складності психічних процесів, які лежать в основі схильності до вживання психоактивних речовин. Учасники брали участь добровільно, мотивовані отриманням персоналізованого зворотного зв'язку, що дозволяло їм усвідомити власний психічний стан у контексті досліджуваної проблематики.

2.2 Методи емпіричного дослідження психологічних особливостей особистості, схильної до адиктивної поведінки

Перший етап дослідження полягає у виборі методів, які відповідають не лише предмету і об'єкту, а й онтологічній сутності явища. Методи в такому розумінні стають не просто інструментами отримання даних, а засобами актуалізації наукового знання, що відкривають глибинні структури психіки та дозволяють виявити приховані закономірності формування адиктивної поведінки.

Для реалізації завдань дослідження застосовувався комплекс методів, що охоплює:

Теоретичний рівень – системний аналіз і синтез наукових джерел, що висвітлюють психодинаміку особистості, схильної до адикції;

Емпіричний рівень – психодіагностичне вивчення на основі стандартизованих методик, що дозволяють зафіксувати прояви потенційної залежності;

Статистично-аналітичний рівень – порівняльний аналіз та математико-статистична обробка даних для кількісного та якісного осмислення результатів.

Для організації дослідження були обрані методи експериментально-психологічного та соціально-психологічного аналізу: Патохарактерологічний діагностичний опитувальник А. Є. Лічко, який дозволяє відобразити характерологічні відхилення та акцентуації як фундаментальні прояви структур особистості; Експрес-методика оцінки рівня соціальної ізоляції (Д. Рассел, М. Фергюссон), що виявляє онтологічний вакуум між індивідом і соціумом;

Методика «Визначення життєвих цінностей особистості» (Must-тест) (П. Н. Іванов, Є. Ф. Колобова), що дозволяє виявити ціннісно-сміслові координати особистості; Методика інтегральної самооцінки «Хто я є в цьому світі», яка демонструє онтологічне самовідношення та структуру ідентичності; Тест-опитувальник «Схильність до залежності від вживання психоактивних речовин» (І. А. Фурманов), що забезпечує інструментарій для оцінки потенційного ризику трансформації буття через адиктивну поведінку.

Патохарактерологічний діагностичний опитувальник (ПДО) Лічко використовується для визначення характерологічних відхилень, акцентуацій і психопатій у підлітків. На відміну від К. Леонгарда, Лічко розглядає акцентуації як інтегральні прояви характеру, що конституюють особистість, враховуючи когнітивні здібності та світобачення.

За результатами ПДО виділяються різні рівні прояву психопатій та акцентуацій: важка, виражена та помірна психопатія; явна та прихована акцентуація. Типологія Лічко охоплює такі категорії: істероїдний, психастенічний, застрягаючий, епілептоїдний, гіпертимний, дистемічний, циклоїдний, лабільний, сенезетивний, гіпертимно-конформний, шизоїдний, нестійкий, конформний, астеновротичний. Дистимний і застрягаючий типи зустрічаються у підлітків рідко.

Опитувальник фіксує критично важливі для підліткового віку аспекти психічного життя: фізичний стан, емоційний фон, сон і пробудження, апетит, ставлення до оточення (батьків, друзів, знайомих і незнайомих), ціннісні орієнтації щодо майбутнього, ризику, лідерства, правил і норм, самооцінку та адаптаційні механізми у різних соціальних контекстах.

Таким чином, методологічна структура дослідження забезпечує онтологічне відображення психічних феноменів підлітків, схильних до адиктивної поведінки, дозволяючи інтегрувати емпіричні дані у цілісну систему розуміння сутності особистості і факторів, що детермінують формування залежності.

Методика визначення життєвих цінностей особистості (Must-тест) П. Н. Іванова та Є. Ф. Колобової є інструментом, що дозволяє дослідити не просто зовнішні прояви поведінки, а глибинну онтологічну структуру особистості – систему смислів, через яку індивід конструює власне буття. Пропозиції бланку

Must-тесту спонукають респондента продовжити фрази, що дозволяє виявити не абстрактні переваги, а пріоритети, які визначають його способи існування у світі.

Комплекс Must-тесту дозволяє окреслити п'ятнадцять фундаментальних смислових осей, що організовують суб'єктивне буття:

1. Свобода, відкритість і демократичність – цінність, через яку особистість конститує своє відношення до соціальної спільноти, усвідомлює необхідність справедливості та бере участь у створенні суспільних норм.
2. Безпека і захищеність – орієнтація, що проявляє екзистенційний страх перед випадковістю буття, прагнення стабільності та гармонії власного життя і життя близьких.
3. Служіння іншим – сенсова структура, що визначає готовність особистості виходити за межі власного «Я», реалізуючи свою присутність у світі через підтримку і допомогу іншим.
4. Влада і вплив – цінність, через яку індивід конструює своє буття як здатність трансформувати світ та впливати на оточуючих.
5. Популярність – орієнтація, що відображає прагнення бути присутнім у культурному та соціальному полі, визнаним іншими як суб'єкт значущості.
6. Автономність – сенсова вісь, яка формує здатність діяти відповідно до власної внутрішньої логіки, визначати хід власного життя незалежно від зовнішніх імперативів.
7. Матеріальний успіх – структура, що організовує прагнення до стабільності, забезпечення базових потреб та відчуття контролю над світом через економічну компетентність.
8. Багатство духовної культури – цінність, що виражає прагнення інтегруватися в культурну й духовну спадщину, формуючи глибину власного існування через мистецтво та знання.
9. Особистісний розвиток – сенсова орієнтація, що конститує прагнення до самопізнання, самовдосконалення та розширення потенціалу буття.
10. Здоров'я – фундаментальна вісь, яка визначає тілесний аспект існування, прагнення гармонії між фізичним і психічним станом.

11. Прихильність і любов – цінність, що втілює потребу в емоційному зв'язку, взаємності та інтеграції у міжособистісний простір.
12. Привабливість – структура, через яку особистість проявляє свою тілесну та соціальну ідентичність, взаємодіючи із зовнішнім світом через естетичну присутність.
13. Задоволення та комфорт – орієнтація, що відображає прагнення до гармонії тілесного, емоційного та естетичного досвіду, формуючи переживання «якісного» існування.
14. Міжособистісне спілкування – сенсова вісь, яка конститує відчуття соціальної інтеграції, значущості та приналежності до спільнот.
15. Духовно-релігійне життя – цінність, що визначає екзистенційний зв'язок особистості із трансцендентним, надаючи існуванню смислову глибину та моральну орієнтацію.

Таким чином, Must-тест виступає не лише психодіагностичним інструментом, а як засіб проникнення у структури сенсу, через які індивід організовує своє буття. Результати тестування дозволяють виявити пріоритети життєвих цінностей, що формують мотиваційно-смислову матрицю особистості та визначають способи її присутності у світі.

Методика інтегральної самооцінки особистості «Хто я є в цьому світі» дозволяє заглибитись у феномен самосприйняття як фундаментальний вимір існування людини. За допомогою десяти горизонтальних шкал, на початку й кінці яких розташовані словесні індекси, особистість конструює власний образ у просторі «Я-концепції». Ліві межі шкали символізують мінімальні оцінки тих чи інших властивостей, тоді як праві – максимальні. Кожен респондент семикратно фіксує крапкою або хрестиком своє положення, тим самим матеріалізуючи внутрішній сенс власного буття у конкретній психологічній площині.

У психічно і фізично здорових осіб спостерігається природна тенденція до розташування оцінок трохи правіше середини, що вказує на легке завищення самооцінки – явище, яке філософськи можна розглядати як прояв оптимістичної коєзистенції «Я» з оточуючим світом. Явно завищені або занижені оцінки відображають дисгармонії у внутрішньому переживанні суб'єкта та його

сприйнятті реальності, але не є автоматичним сигналом про патологію; радше вони демонструють неоднозначність людського існування, його протиріччя й складність самопізнання. Надмірна самооцінка формує ідеалізований образ власного «Я», який підживлює відчуття значущості та самозабезпечення цінністю у взаємодії з іншими. Занижена самооцінка виступає як символ невпевненості, обмеженості можливостей самореалізації та недостатньої експансії внутрішнього потенціалу особистості.

Методика діагностики суб'єктивного відчуття самотності (Д. Рассел, М. Фергюсон) дозволяє виявити екзистенційну порожнечу, що виникає через недостатню соціальну інтеграцію. Відчуття самотності є феноменом, який сигналізує про розрив у комунікаційній структурі життя особистості та потенційно формує умови для адиктивної поведінки. Опитувальник складається з двадцяти тверджень із чотирма варіантами відповіді: «часто», «інколи», «зрідка», «ніколи».

Кожен вибір є символом особистісного ставлення до соціального світу і відображає глибину внутрішньої інтеграції або дезінтеграції.

Обробка отриманих даних передбачала синтез кількісних і якісних методів.

Кількісний аналіз дозволяє визначити середні значення психічних характеристик, міру їх розсіювання та факторні взаємозв'язки, формуючи карту психоекзистенційних особливостей особистості. Якісний аналіз, у свою чергу, відтворює структуру внутрішнього досвіду, зіставляючи й узагальнюючи отримані дані. Коефіцієнт відхилень від середнього арифметичного вказує на стабільність або мінливість певних психологічних властивостей, відображаючи внутрішню гармонію або дисгармонію «Я».

Кореляційний аналіз дозволяє відкрити взаємопов'язаність психологічних ознак у межах психічного простору особистості. Факт наявності кореляції двох ознак не обов'язково демонструє причинно-наслідковий зв'язок, але відкриває можливість для гіпотетичного осмислення внутрішньої взаємодії елементів психічного життя.

Таким чином, на даному етапі здійснено формування методологічної бази дослідження, обрано адекватні завданням методики та підготовлено дані до статистичної обробки за допомогою MS Excel і SPSS 24.0 для Windows, що

дозволяє досліднику осмислити внутрішній світ особистості як складну взаємопов'язану систему психічних, соціальних та екзистенційних структур.

Висновки до другого розділу

Емпіричне дослідження було організоване відповідно до послідовності етапів психологічного дослідження, закріплених у методичних положеннях психодіагностики, з урахуванням принципу системності та інтеграції теоретичних і практичних підходів. Просторово-телесний контекст дослідження був обмежений освітньою інституцією – Балтською загальноосвітньою спеціальною школою-інтернатом №1 I–II ступенів, що дозволяло розглядати учасників як соціально-психологічно організовану групу із спільним вихідним середовищем.

До дослідження були залучені 40 юнаків віком 13–17 років, серед яких 22 хлопці та 18 дівчат, що дозволяло враховувати вікові та гендерні детермінанти психічного розвитку в процесі формування адиктивних тенденцій. Вибір цієї когорти був обґрунтований прагненням досягти репрезентативності в межах шкільного континууму соціалізації та розвитку особистості.

Методологічний арсенал дослідження включав як класичні психодіагностичні інструменти, так і інтегровані соціально-психологічні методики, що дозволяють аналізувати особистісні детермінанти схильності до зловживання психоактивними речовинами:

- патохарактерологічний діагностичний опитувальник А. Є. Лічко, що забезпечує онтологічне вивчення структур характеру та акцентуацій, які потенційно детермінують девіантну поведінку;
- експрес-діагностика рівня соціальної ізоляції особистості (Д. Рассел, М. Фергюсон), що дозволяє виявити дезінтегративні процеси у соціальній екзистенції підлітка;
- методика визначення життєвих цінностей особистості (Must-тест) (П. Н. Іванов, Є. Ф. Колобова), яка ідентифікує ієрархію смислових орієнтирів у життєвому просторі індивіда;

- інтегральна методика самооцінки особистості «Хто я є в цьому світі», що репрезентує психічну карту самосвідомості та її співвідношення із соціальним оточенням;
- тест-опитувальник «Схильність до залежності від вживання психоактивних речовин» (І. А. Фурманов), що дозволяє оцінити рівень адиктивної потенції та внутрішніх мотиваційних механізмів, що детермінують поведінкові відхилення.

Обробка емпіричних даних здійснювалась із використанням сучасних статистичних програмних засобів MS Excel та SPSS 24.0 для Windows. Кількісна та якісна інтерпретація результатів дозволила не лише сформувати профіль психологічних особливостей учасників, а й усвідомити їхню онтологічну позицію у контексті взаємодії індивідуальних, соціальних та культурних детермінант.

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЮНАКІВ, СХИЛЬНИХ ДО АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ

3.1. Кількісний аналіз психологічних особливостей особистості юнаків, схильних до адиктивної поведінки

Тест-опитувальник «Схильність до залежності від вживання психоактивних речовин» І. А. Фурманова був направлений на визначення ризику залежної поведінки серед респондентів. Результати були занесені до таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

Результати визначення ризику адиктивної поведінки

Рівень схильності до залежності	Хлопці	Кількість у відсотках, %	Дівчата	Кількість у відсотках, %	Загальна виборка	
					Абс.	%
Високий	13	59%	5	28%	18	45%
Середній	6	27%	9	50%	15	38%
Низький	3	14%	4	22%	7	17%
Всього	22	100%	18	100%	40	100%

Таблиця 3.1 відображає результати дослідження ризику адиктивної поведінки серед підлітків, розподілених за статтю. У ній наведено три рівні схильності до залежності: високий, середній та низький. Дані представлені як у відсотках (%) у межах статевих груп, так і у абсолютних значеннях (осіб) для загальної вибірки.

- Серед хлопців ($n = 22$) 59% (13 осіб) мають високий рівень ризику адиктивної поведінки, 27% (6 осіб) — середній, і 14% (3 особи) — низький.

- Серед дівчат ($n = 18$) 28% (5 осіб) мають високий ризик, 50% (9 осіб) — середній, і 22% (4 особи) — низький.
- У загальній вибірці ($n = 40$) високий рівень схильності виявлено у 45% (18 осіб), середній — у 38% (15 осіб), низький — у 17% (7 осіб).

Гендерні особливості ризику. Дані свідчать про суттєві відмінності між хлопцями та дівчатами щодо рівня схильності до адиктивної поведінки. У групі хлопців переважає високий рівень ризику (59%), тоді як у дівчат найбільша частка зосереджена на середньому рівні (50%). Це може вказувати на більш виражену тенденцію до ризикової поведінки серед юнаків у порівнянні з дівчатами, а також на різницю в механізмах психосоціальної регуляції та соціалізації, що впливають на формування адиктивної схильності.

Розподіл ризику у загальній вибірці. У загальній вибірці найбільш поширеним є високий рівень схильності до залежності (45%), що свідчить про значний відсоток підлітків, у яких вже проявляються ознаки потенційної адиктивної поведінки. Середній рівень становить 38%, що відображає групу учасників із помірними ризиками, які можуть змінюватися під впливом зовнішніх факторів, соціального середовища та індивідуальних психологічних особливостей. Низький рівень ризику фіксується лише у 17% підлітків, що свідчить про обмежену кількість підлітків із відносно стабільним психологічним захистом від впливу психоактивних речовин.

Соціально-психологічний контекст. Переважання високого рівня схильності серед хлопців може бути пов'язане з такими чинниками, як підвищена соціальна експериментальність, ризикова поведінка та менший рівень імпульсного контролю у юнаків у порівнянні з дівчатами. У дівчат, навпаки, переважає середній рівень, що може свідчити про більш збалансовану самооцінку та ефективніші механізми соціальної регуляції.

Інтерпретація для профілактичної роботи. Дані свідчать про необхідність диференційованого підходу до профілактики адиктивної поведінки. Для хлопців доцільні активні програми психологічного супроводу та тренінги саморегуляції, що орієнтовані на зниження ризику високого рівня адиктивності. Для дівчат

важливо зміцнювати соціальні навички та підтримку групової взаємодії, щоб середній ризик не трансформувався у високий.

Таблиця 3.1 демонструє, що серед юнаків досліджуваної школи значний відсоток має високий або середній рівень ризику адиктивної поведінки (83% загальної вибірки). Це підкреслює необхідність системного психологічного моніторингу, ранньої діагностики та цілеспрямованих профілактичних заходів для зниження ризику розвитку залежності.

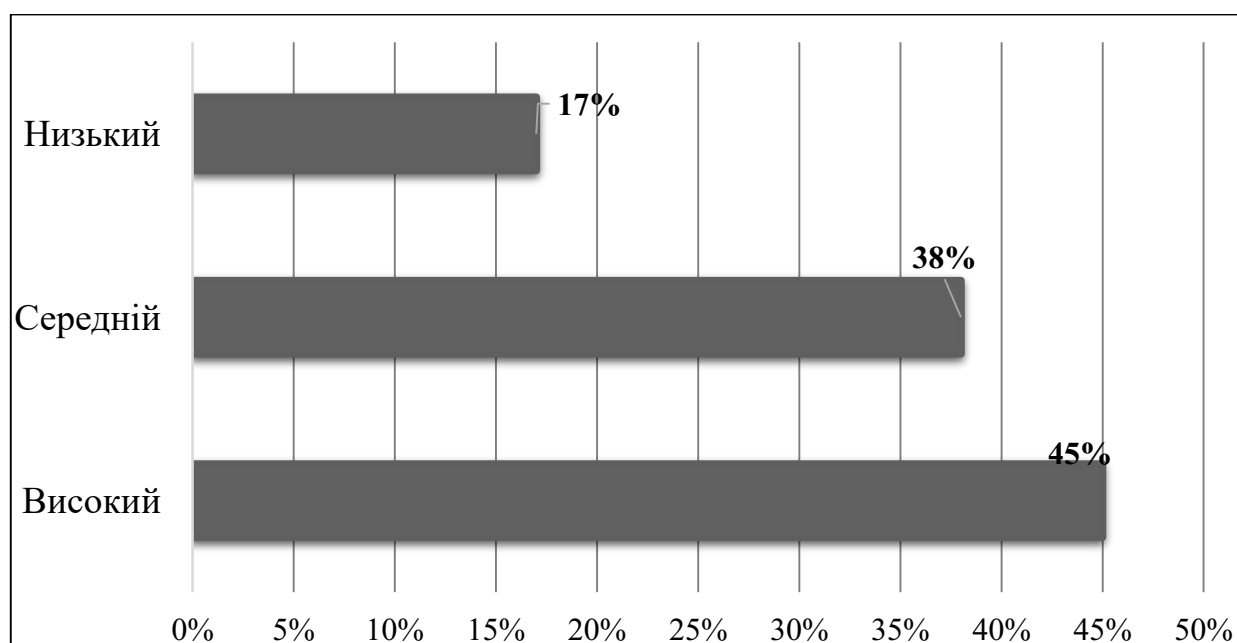

Рис.3.1. Графік відсоткового співвідношення результатів визначення ризику залежної поведінки

Загальні результати дослідження свідчать, що у 45% респондентів спостерігається високий рівень ризику розвитку залежної поведінки, що свідчить про значну ймовірність схильності до вживання психоактивних речовин. Іншими словами, ці діти мають підвищену ймовірність початку вживання алкоголю або наркотиків.

У 38% опитаних визначено середній рівень схильності до адиктивної поведінки, що вказує на помірно виражений ризик. У цьому випадку ймовірність експериментування з психоактивними речовинами може бути пов'язана з допитливістю, впливом соціального оточення або наявністю спокус, а профілактичні заходи повинні враховувати ці фактори.

Низький рівень схильності до залежності зафіксований у 17% респондентів. Це свідчить про те, що у цих юнаків явні ознаки адиктивної поведінки відсутні, хоча окремі показники можуть мати наближені значення до ризикових.

Вікові психологічні особливості юнаків відіграють важливу роль у формуванні поведінкових патернів. У цей період самосприйняття часто є вкрай чутливим: діти схильні критично оцінювати свої зовнішні недоліки, замислюватися над власною роллю в майбутньому та переживати процес самоствердження. Стосунки з дорослим світом здаються чужими та незрозумілими, що підсилює переживання почуттів помсти, сорому, самотності, іноді інтересу до екзистенційних тем, таких як смерть. У цьому контексті психоактивні речовини можуть сприйматися як своєрідний місток до «загробного світу» — прагнення сп'яніння, тимчасового забуття або втечі від реальності може імітувати стан смерті.

Самооцінка визначається як процес усвідомлення особистістю власних можливостей, психологічних якостей та соціальної позиції, тобто оцінка себе у власному контексті та в порівнянні з іншими людьми. Вона може бути адекватною (висока, середня, низька) або неадекватною (завищена чи занижена).

Зважаючи на важливість самооцінки для дослідження, була застосована методика інтегральної самооцінки «Хто я є в цьому світі», результати якої дозволили виділити три рівні самооцінки: високий, середній та низький. Повну картину розподілу самооцінки респондентів можна оцінити за відсотковим співвідношенням, представленим у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2.

Відсоткове співвідношення результатів за методикою самооцінки “Хто я є у цьому світі”

Рівень самооцінки	Хлопці	Кількість у відсотках, %	Дівчата	Кількість у відсотках, %	Загальна виборка	
					Абс.	%
Високий	2	9%	2	11%	4	10%
Середній	11	50%	6	33%	17	42%

Низький	9	41%	10	56%	19	48%

Таблиця відображає розподіл результатів підлітків за методикою інтегральної самооцінки «Хто я є у цьому світі», визначаючи рівні самооцінки: високий, середній та низький. Дані представлені окремо для хлопців і дівчат, а також узагальнено для всієї вибірки.

- Високий рівень самооцінки виявлено у 2 хлопців (9%) та 2 дівчат (11%), що становить 10% від загальної вибірки. Це свідчить про відносно невеликий відсоток підлітків, які усвідомлюють власні можливості та позитивно оцінюють свої психічні та соціальні ресурси.
- Середній рівень самооцінки спостерігається у 11 хлопців (50%) та 6 дівчат (33%), що у загальному становить 42% опитаних. Це свідчить про наявність помірного рівня впевненості в собі та реалістичного сприйняття власних можливостей у значної частини підлітків.
- Низький рівень самооцінки зафіксований у 9 хлопців (41%) та 10 дівчат (56%), що в сумі складає 48% від усієї вибірки. Майже половина респондентів оцінює себе негативно, що може свідчити про невпевненість у власних здібностях, страхи, тривожність та підвищену чутливість до соціальної оцінки.

Результати демонструють, що більшість юнаків мають середній або низький рівень самооцінки, що відображає типовий для цього віку процес самоствердження та критичного переосмислення власних можливостей і ролі у соціумі.

Високий рівень самооцінки є рідкісним явищем серед підлітків досліджуваної групи. Особи з високою самооцінкою здатні більш впевнено взаємодіяти з оточенням, проявляти лідерські якості та брати на себе відповідальність. Проте, враховуючи невелику кількість таких юнаків, можна припустити, що позитивне самосприйняття у групі розвинене обмежено.

Середній рівень самооцінки характерний для помірно впевнених у собі підлітків. Для них притаманне реалістичне сприйняття власних сильних і слабких сторін, що сприяє конструктивній соціальній адаптації. Водночас у разі стресових ситуацій або негативного соціального впливу такі юнаки можуть відчувати сумніви та коливання у впевненості.

Низький рівень самооцінки, виявлений у майже половини респондентів, сигналізує про значну частку юнаків, що відчують невпевненість у собі, схильні до самокритики та підвищеної тривожності. Це може негативно впливати на їх соціальну інтеграцію, формування міжособистісних зв'язків, а також підвищувати ризик розвитку адиктивної поведінки як механізму компенсації внутрішніх переживань.

За гендерним розподілом можна відзначити, що дівчата частіше демонструють низьку самооцінку (56%), тоді як серед хлопців цей показник трохи нижчий (41%). Це свідчить про певну гендерну специфіку самовосприйняття: дівчата більш схильні до самокритики та внутрішньої тривожності, тоді як хлопці частіше демонструють помірний рівень самооцінки.

У цілому, дані таблиці підкреслюють важливість роботи з формування адекватної самооцінки у юнацькому віці, особливо серед тих, хто має низькі показники. Розробка корекційних і профілактичних програм повинна враховувати індивідуальні особливості, гендерні відмінності та психологічні потреби юнаків для підвищення їх впевненості у собі, зміцнення психологічної стійкості та зниження ризику адиктивної поведінки.

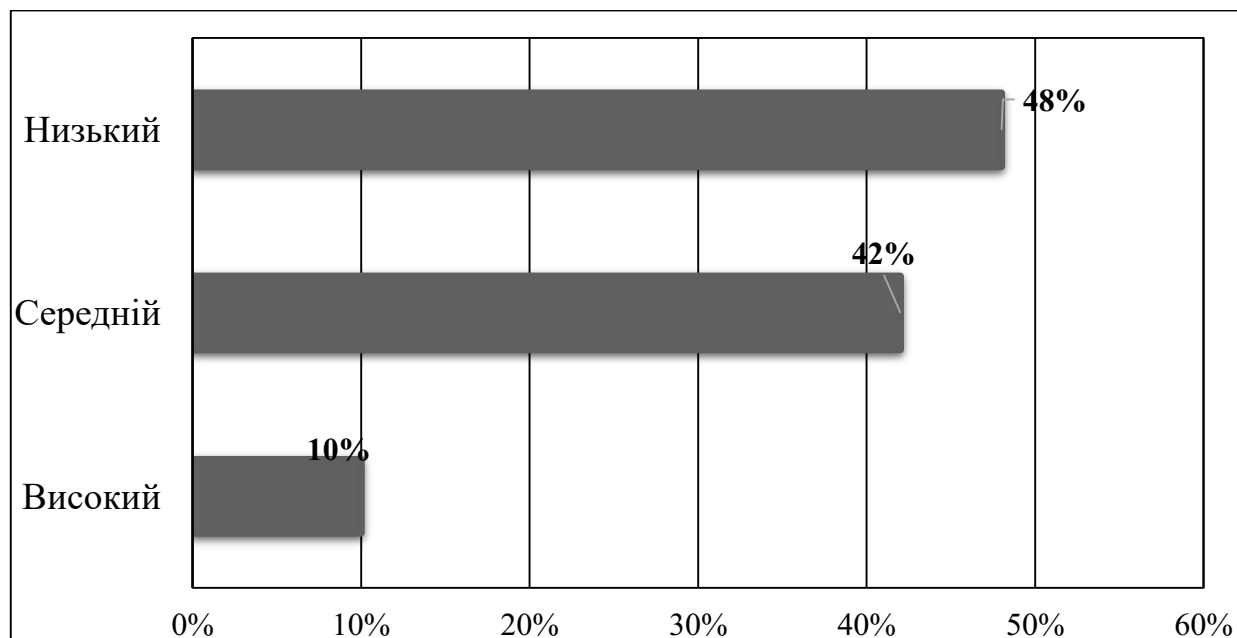

Рис.3.2. Графік відсоткового співвідношення результатів за методикою “Хто я є у цьому світі”

Таким чином, майже половина опитаних (48%) демонструють тенденцію встановлювати для себе цілі нижчі за їх реальні можливості, при цьому перебільшуючи значущість власних невдач. Це свідчить про надмірну невпевненість у собі, яка часто не має об’єктивного підґрунтя та проявляється як стабільна особистісна характеристика. Така риса формує у юнаків риси нерішучості, остраху, образливості, прискіпливості, підвищеної сумлінності та схильності до конфліктів.

У той же час 10% респондентів оцінюють свої здібності надто високо, ставлячи перед собою завдання, що перевищують їх реальні можливості. Високий рівень домагань у цих юнаків не завжди відповідає їх фактичним ресурсам. Характерні здорові риси особистості, такі як гідність, гордість та самолюбство, у цьому випадку можуть трансформуватися у зарозумілість, марнославство та егоцентризм.

Слід відзначити, що особи з низькою самооцінкою вразливіші до зовнішнього впливу та схильні легше піддаватися негативним звичкам чи шкідливому впливу оточення. Відповідно, низька самооцінка юнаків, поєднана з негативним емоційним станом та депресивними проявами, відіграє значну роль у розвитку адиктивної поведінки.

Разом із тим, у вибірці були зафіксовані випадки надмірно високої самооцінки: один хлопець і одна дівчина демонструють показники, які виходять за межі середніх значень. Це вказує на надмірну самовпевненість та потенційно завищене уявлення про власні можливості.

Для оцінки групової ідентичності дослідження виходило з аналізу соціальної ізолюваності, оскільки її наявність обмежує формування почуття приналежності до соціальних груп. Групова ідентичність у цьому контексті розглядається як здатність індивіда визначати себе як члена певної групи, відчувати внутрішню єдність і нерозривність зі своїм соціальним оточенням.

Соціальна ізолюваність, у свою чергу, відображає неможливість особистості реалізувати свої актуальні соціальні потреби. Їх значущість варіює залежно від рівня самосвідомості, самооцінки, системи життєвих цілей і цінностей, а також від індивідуальних здібностей і досвіду вирішення проблемних ситуацій.

Діагностика рівня соціальної ізолюваності проводилась за методикою Д. Рассела і М. Фергюссона, що дозволило виділити три рівні ізолюваності серед респондентів: високий, середній та низький. Результати цих досліджень відображені у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3.

Відсоткове співвідношення результатів за методикою Д. Рассела і М. Фергюссона

Рівень соціальної ізолюваності	Хлопці	Кількість у відсотках, %	Дівчата	Кількість у відсотках, %	Загальна виборка	
					Абс.	%
Високий	7	32%	5	28%	12	30%
Середній	13	59%	9	50%	22	55%
Низький	2	9%	4	22%	6	15%

- Високий рівень соціальної ізолюваності виявлено у 12 осіб, що складає 30% від загальної вибірки (7 хлопців — 32%, 5 дівчат — 28%).

- Середній рівень ізолюваності зафіксовано у 22 підлітків, або 55% від усієї групи (13 хлопців — 59%, 9 дівчат — 50%).
 - Низький рівень соціальної ізолюваності спостерігається у 6 осіб, що становить 15% вибірки (2 хлопці — 9%, 4 дівчата — 22%).
1. Переважання середнього рівня соціальної ізолюваності: більшість респондентів (55%) демонструють середній рівень соціальної ізолюваності. Це свідчить про наявність певного рівня дистанції або обмеженої інтегрованості у соціальні групи, проте не в повній мірі ізолюваної. Така ситуація може вказувати на юнаків, які відчують часткову самотність або недостатню соціальну підтримку, але водночас мають певні можливості для комунікації та групової взаємодії.
 2. Високий рівень соціальної ізолюваності: 30% опитаних мають високий рівень соціальної ізолюваності, що свідчить про суттєві труднощі у соціальній інтеграції. Такі юнаки часто відчують себе відокремленими від колективу, мають обмежене коло спілкування, а їхнє почуття приналежності до соціальної групи значно знижене. Висока ізолюваність у юнаків може бути фактором ризику розвитку адиктивної поведінки, оскільки прагнення заповнити внутрішню порожнечу може штовхати до вживання психоактивних речовин або інших деструктивних форм поведінки.
 3. Низький рівень соціальної ізолюваності: лише 15% юнаків демонструють низький рівень ізолюваності, що свідчить про відносну інтегрованість у соціальні групи та достатню соціальну підтримку. Ці юнаки, як правило, мають стабільне коло друзів, здатні ефективно взаємодіяти з оточенням і менше схильні до адиктивної поведінки.
 4. Гендерні особливості: серед хлопців частка середнього рівня ізолюваності дещо вища (59%) порівняно з дівчатами (50%), а низький рівень соціальної інтеграції у хлопців зустрічається рідше (9%), ніж у дівчат (22%). Це може свідчити про більшу соціальну відкритість дівчат або їхню здатність формувати підтримуючі соціальні контакти навіть у складних умовах.
 5. Взаємозв'язок із самооцінкою та ризиком адиктивної поведінки: високий рівень соціальної ізолюваності часто корелює з низькою самооцінкою та

відчуттям самотності, що, у поєднанні з іншими психо-соціальними факторами, підвищує ймовірність схильності до адиктивної поведінки. Середній рівень ізольованості сигналізує про проміжні прояви соціальної дезадаптації, тоді як низький рівень соціальної ізольованості є захисним фактором, що сприяє психоемоційній стабільності.

Графічно отримані дані зображено у вигляді графіку.

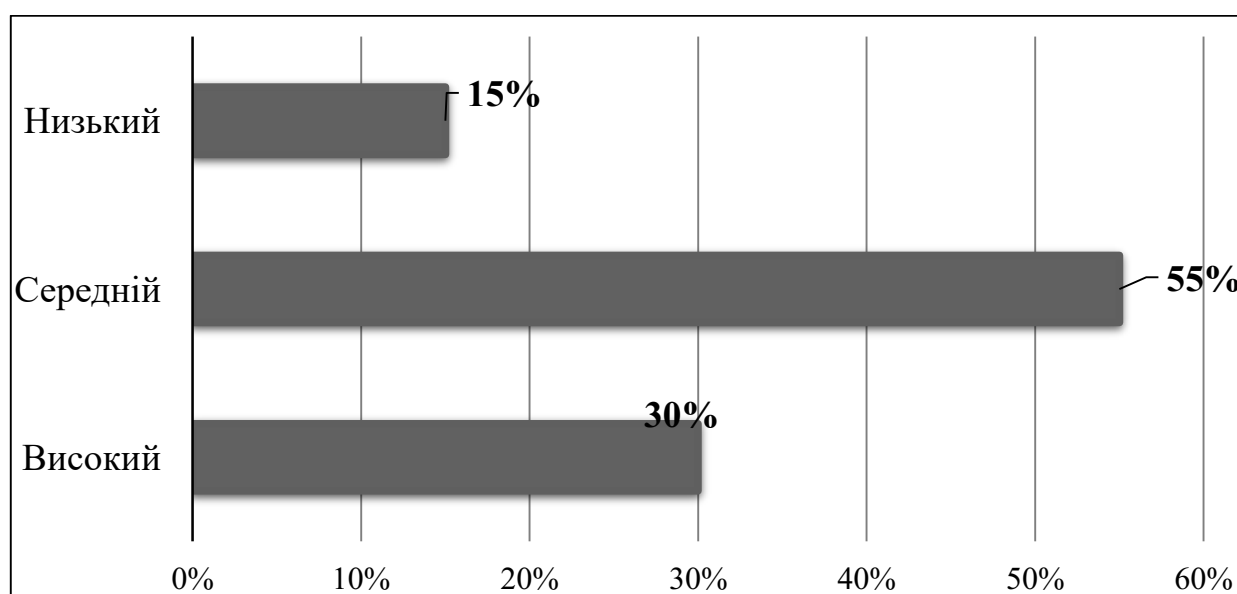

Рис.3.3. Графік відсоткового співвідношення результатів за методикою Д. Рассела і М. Фергюссона

Отже, високий рівень соціальної ізольованості спостерігається у 30% респондентів, що свідчить про труднощі в комунікативній сфері та недостатню здатність індивіда реалізовувати ключові комунікативні якості — такі як комунікабельність, адаптивність у взаємодії, рішучість, наполегливість, впевненість у собі, стресостійкість, готовність до соціальної взаємодії та відповідальність. Це обмежує можливість особистості адекватно сприймати соціально-психологічну реальність, ефективно взаємодіяти з оточенням і брати активну участь у комунікативному процесі. Фактично, мова йде про неефективне використання потенційних комунікативних ресурсів особистості, що проявляється у формах соціальної ізоляції, конфліктності та самотності.

Переважає частина респондентів (55%) демонструє середній рівень соціальної ізольованості, що характеризується дефіцитом соціальної взаємодії, відчуттям нерозділеності власних ідей та інтересів, переважанням поверхневих

контактів, а також проявами самотності та недостатнього розуміння з боку інших. Ці показники вказують на усвідомлення особистістю обмеженої реалізації базової потреби — відчуття приналежності до групи.

Низький рівень соціальної ізолюваності зафіксований у 15% юнаків, які вирізняються стабільною самооцінкою, стійкістю до невдач, зниженою тривожністю, впевненістю у подоланні труднощів, врівноваженістю, стриманістю та розсудливістю, з перевагою стабільності та впорядкованості у поведінці. Проте варто зазначити, що низькі показники ізолюваності можуть частково пояснюватися недостатньою відвертістю респондентів під час тестування.

У контексті дослідження психологічних особливостей особистості, схильної до зловживання психоактивними речовинами, особлива увага приділялась визначенню домінантного типу ставлення до оточуючих та до себе, а також виявленню потенційної схильності до адиктивної поведінки. Ці дані були отримані за допомогою методики А. Лічко, яка застосовувалася для характеристики реального «Я», результати якої подані у таблиці 3.4.

Таблиця 3.4.

Середні значення за шкалами методики А. Лічко

Типи акцентуацій характеру і типи психопатій	Середнє значення
Гіпертимний	4,7
Циклоїдний	5,3
Лабільний	4,9
Астено-невротичний	4,4
Сенситивний	6,7
Психастенічний	6,03
Шизоїдний	5,7
Епілептоїдний	7,7
Істероїдний	4,6
Нестійкий	8,1
Конформний	5,6

Таблиця 3.4 відображає середні показники респондентів за шкалами методики А. Лічко, що дозволяє охарактеризувати акцентуації характеру та типи психопатій серед юнаків досліджуваної групи. Значення середніх балів відображають рівень вираженості конкретних типів акцентуації: чим вищий показник, тим більш виражена відповідна характеристика особистості.

У таблиці представлені наступні шкали: гіпертимний, циклоїдний, лабільний, астено-невротичний, сенситивний, психастенічний, шизоїдний, епілептоїдний, істероїдний, нестійкий та конформний типи.

Психологічна значущість показників. Середні значення показують, що найбільш виражені у юнаків такі типи акцентуації та психопатії, як нестійкий (8,1 бал) та епілептоїдний (7,7 бал). Це свідчить про наявність у значної частини підлітків імпульсивності, емоційної лабільності, а також тенденції до конфліктної, агресивної поведінки та труднощів у дотриманні соціальних норм. Високий показник епілептоїдного типу також вказує на прагнення до порядку, структурованості, але в умовах стресу це може проявлятися як ригідність або неприйняття змін.

Помірний рівень вираженості. Типи сенситивний (6,7), психастенічний (6,03) і шизоїдний (5,7) демонструють помірну вираженість. Це вказує на те, що частина юнаків схильна до емоційної чутливості, тривожності, внутрішньої самокритики та інтровертивних тенденцій. Ці характеристики можуть створювати ризик соціальної ізоляції та підвищувати вразливість до психоактивних речовин як способу емоційного регулювання.

Менш виражені типи. Найнижчі середні значення зафіксовані у астено-невротичного (4,4), істероїдного (4,6) та гіпертимного (4,7) типів. Це вказує на те, що у юнаків переважає помірна стабільність емоційного стану, відсутність надмірної демонстративності, а також обмежена схильність до імпульсивного підйому настрою чи надмірної активності, характерної для гіпертимного типу.

Соціально-психологічні наслідки. Виявлені тенденції до високої вираженості нестійкого та епілептоїдного типів можуть мати прямий зв'язок із ризиком адиктивної поведінки. Імпульсивність, конфліктність та підвищена реактивність емоцій створюють ситуації, коли підлітки більш схильні до

експериментування з психоактивними речовинами, особливо за відсутності адекватної соціальної підтримки та контролю.

Інтеграція з іншими даними дослідження. У поєднанні з даними про самооцінку та соціальну ізольованість можна зробити висновок, що високий рівень нестійкого типу особистості у поєднанні з низькою або середньою самооцінкою, а також середнім або високим рівнем соціальної ізольованості, створює комплексну психологічну структуру, що підвищує ймовірність ризикованої поведінки та адикти

Для представлення основних типів акцентуацій характеру і типів психопатій респондентів було побудовано психограму (умовну схему у вигляді кола), розділеного на сектори. У свою чергу ці сектори розділені на вісім – відповідно більше актуальних типів акцентуацій характеру і типів психопатій. Психограму за методикою А. Лічко представлено на рисунку 3.4.

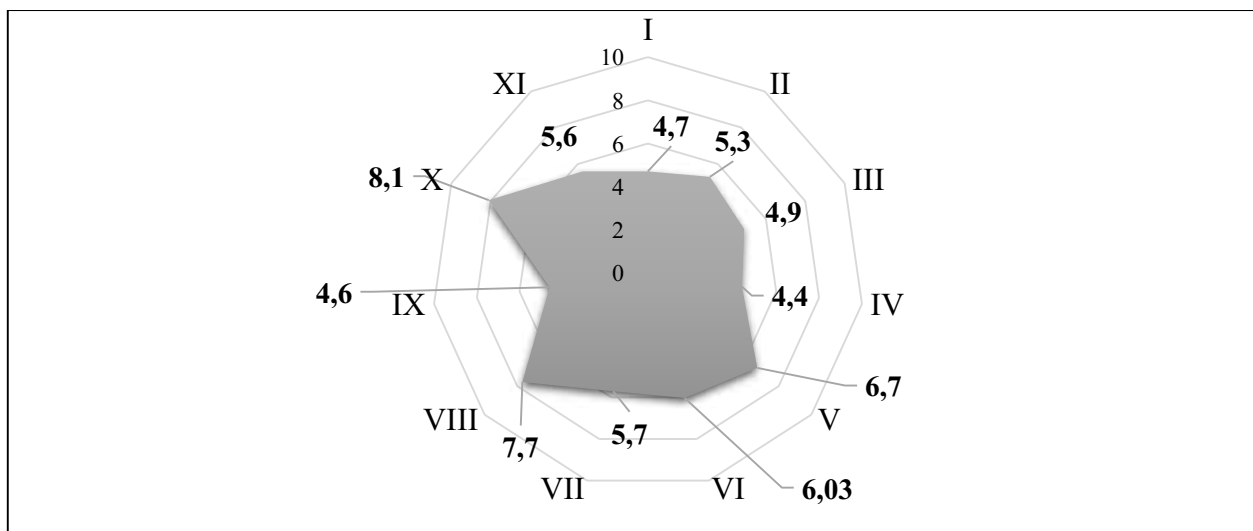

Рис. 3.4. Психограма за методикою А. Лічко

Найвищі показники спостерігаються у нестійкого типу, основною характеристикою якого є уникнення трудової активності — підлітки неохоче беруться ні за навчання, ні за роботу, віддаючи перевагу розвагам, задоволенню та бездіяльності. При наявності суворого або постійного контролю вони підкоряються лише формально, постійно шукаючи можливості ухилитися від виконання будь-яких обов'язків. Безініціативність проявляється особливо яскраво у сфері виконання завдань, пов'язаних із обов'язками перед родиною, старшими

чи суспільством. Такі підлітки тяжіють до спілкування з вуличними компаніями, проте через страх і недостатню активність займають у групі підлегле становище.

Також помітні високі показники за епілептоїдним типом, для якого характерні схильність до пригніченого, злобного настрою з поступовим наростанням дратівливості та пошук «об'єкта», на якому можна було б зірвати емоції. Цей тип супроводжується афективною вибуховістю: емоційні прояви не лише сильні, але й тривалі. Відзначається підвищена внутрішня напруга, що охоплює як емоційну сферу, так і інстинктивну поведінку. Любовні відносини часто характеризуються ревностями, а алкогольні сп'яніння можуть супроводжуватися агресивними проявами. Юнаки цього типу прагнуть до лідерства і контролю над іншими, адаптуючись до суворих дисциплінарних режимів через демонстрацію старанності та підлабузництво, з метою здобуття влади в групі. Особливості психомоторики, емоцій та мислення створюють відчуття тугорухливості та інертності психіки.

Виражений сенситивний тип характеризується високою емоційною вразливістю та відчуттям власної неповноцінності. Юнаки цього типу схильні бачити численні недоліки у собі, особливо щодо зовнішності, моральних та вольових якостей. Вони проявляють замкнутість, сором'язливість і страх у нових соціальних ситуаціях, що ускладнює навіть формальні контакти з незнайомими людьми. Проте у звичних соціальних умовах та у спілкуванні з близькими вони можуть бути відкритими й товариськими. Особливо важко переживаються ситуації, коли підліток стає об'єктом негативної уваги або несправедливих оцінок оточення.

Аналіз результатів за шкалами методики А. Лічко дозволив визначити домінуючі типи акцентуацій характеру та психопатій серед досліджуваної групи, що стало основою для подальшої інтерпретації психологічного профілю юнаків.

Таблиця 3.5.

Відсоткове співвідношення домінуючих типів

Типи акцентуацій характеру і типи психопатій	Абсолютна кількість	Кількість у відсотках, %
Гіпертимний	7	17,5%

Циклоїдний	3	7,5%
Лабільний	1	2,5%
Астено-невротичний	1	2,5%
Сенситивний	7	17,5%
Психастенічний	1	2,5%
Шизоїдний	4	10%
Епілептоїдний	4	10%
Істероїдний	1	2,5%
Нестійкий	9	22,5%
Конформний	2	5%

Таблиця демонструє розподіл домінуючих типів акцентуацій характеру та психопатій серед респондентів у відсотковому співвідношенні. Усього досліджено 40 підлітків, причому кожен учасник може бути віднесений до одного домінуючого типу. Таблиця відображає абсолютну кількість представників кожного типу та їх процентне співвідношення у вибірці.

Серед типів, що зустрічаються найчастіше, виділяються:

нестійкий тип — 9 осіб, що становить 22,5% вибірки;

гіпертимний тип — 7 осіб, або 17,5%;

сенситивний тип — 7 осіб, 17,5% також;

Середні показники представлені шизоїдним і епілептоїдним типами (по 4 особи, 10% кожен). Рідше виявляються циклоїдний тип (3 особи, 7,5%), конформний тип (2 особи, 5%) та інші — лабільний, астено-невротичний, психастенічний і істероїдний — по 1 особі, що відповідає 2,5% кожен.

Переважаючий тип — нестійкий (22,5%). Цей тип характеризується схильністю до уникнення праці, високою потребою в розвагах та задоволенні, а також низькою стійкістю до обов'язків. Юнаки цього типу проявляють слабку ініціативність та вразливість до впливу оточення, що може сприяти ризику адиктивної поведінки. Домінування цього типу вказує на потребу у системному підході до розвитку самодисципліни та соціальної відповідальності.

Гіпертимний та сенситивний типи (по 17,5%).

Гіпертимний тип проявляється високою активністю, товариськістю, оптимізмом, але іноді непосидючістю та імпульсивністю. Для цих юнаків характерна соціальна залученість, проте інтенсивність емоцій може створювати конфліктні ситуації.

Сенситивний тип вирізняється підвищеною чутливістю, емоційною вразливістю, схильністю до самокритики та замкнутості. Це підвищує ризик розвитку внутрішніх конфліктів і негативних емоційних станів, що може сприяти втягненню у ризикову поведінку при недостатній підтримці з боку соціального оточення.

Шизоїдний і епілептоїдний типи (по 10%).

Шизоїдний тип характеризується замкнутістю, схильністю до самоізоляції та незалежністю від групових норм. Цей тип може проявлятися як уникання соціальних контактів, що підвищує ризик соціальної ізоляції.

Епілептоїдний тип відзначається суворою дисципліною, схильністю до контролю та інтенсивними емоційними реакціями. Юнаки цього типу здатні адаптуватися у структурованому середовищі, але їхня емоційна напруга може призводити до конфліктів та спалахів агресії.

Менш поширені типи (лабільний, астено-невротичний, психастенічний, істероїдний, конформний). Їхня поява у вибірці (по 2,5–5%) свідчить про різноманітність психологічних профілів та індивідуальних особливостей. Ці типи рідше визначаються як домінуючі, проте їхня наявність підкреслює необхідність індивідуального підходу при роботі з юнаками, особливо щодо емоційної підтримки та корекційних програм.

Основна частка юнаків демонструє нестійкий тип, що поєднується з ризиком уникнення відповідальності та високою схильністю до ризикової поведінки, у тому числі адиктивної.

Поширеність гіпертимного та сенситивного типів свідчить про паралельне існування активності та емоційної вразливості серед учасників, що потребує збалансованих програм соціально-психологічної підтримки.

Менш поширені типи вказують на необхідність індивідуального підходу до юнаків із різними акцентуаціями характеру для попередження соціальної ізоляції та розвитку адекватних соціальних навичок.

Для виявлення актуальних цінностей була використана методика «Визначення життєвих цінностей особистості» (Must-тест) П. Н. Іванова й Є. Ф. Колобової. Результати дослідження дозволили виділити основні актуальні цінності серед респондентів: міжособистісні контакти та спілкування, почуття задоволення, прихильність і любов.

Таблиця 3.6.

Визначення актуальних цінностей

Цінності	Абсолютна кількість	Кількість у %
Міжособистісні контакти та спілкування	16	40%
Почуття задоволення	9	23%
Прихильність і любов	15	37%

Таблиця відображає результати визначення актуальних життєвих цінностей респондентів за методикою Must-тест (П. Н. Іванов, Є. Ф. Колобова). Для кожного з учасників визначалися головні життєві пріоритети серед чотирнадцяти можливих цінностей. У представлений таблиці наведено абсолютну кількість респондентів, які обрали певну цінність як пріоритетну, а також відсоток від загальної вибірки (40 осіб).

Серед основних актуальних цінностей респондентів виділяються:

Міжособистісні контакти та спілкування — 16 осіб (40% вибірки);

Почуття задоволення — 9 осіб (23%);

Прихильність і любов — 15 осіб (37%).

Ці дані свідчать, що юнаки надають перевагу цінностям, що пов'язані з соціальними контактами, емоційним комфортом та близькими стосунками.

Міжособистісні контакти та спілкування (40%)
Найбільш поширеною цінністю серед респондентів є потреба у соціальній взаємодії та належності до групи. Це свідчить про те, що підлітки прагнуть

встановлювати стосунки, відчувати себе частиною колективу та отримувати підтвердження своєї соціальної ролі. Висока значущість цієї цінності відображає природну потребу у соціальній інтеграції та підтримці, яка є критично важливою для формування психологічної стабільності та запобігання адиктивній поведінці.

Прихильність і любов (37%). Друга за значущістю цінність — потреба у близьких, довірливих стосунках. Це показує прагнення підлітків до емоційної підтримки, відчуття безпеки та психологічного комфорту у взаємодії з іншими. Відсутність реалізації цієї потреби може призводити до емоційної вразливості, самотності та пошуку компенсаторних шляхів задоволення, зокрема через ризикову або адиктивну поведінку.

Почуття задоволення (23%). Менше респондентів обрали цю цінність як пріоритетну, що вказує на схильність шукати емоційне та фізичне задоволення від повсякденного життя, включно з матеріальними та сенсорними аспектами комфорту. У поєднанні з високим рівнем соціальної та емоційної потреби це може сприяти пошуку швидкого задоволення через ризикову поведінку, якщо соціальна підтримка недостатня.

Отже, актуальні цінності респондентів переважно соціальні та емоційні: підлітки прагнуть комунікації, близькості та взаємної підтримки.

Висока значущість міжособистісних контактів і прихильності підкреслює важливість соціального середовища для психоемоційного розвитку юнаків та запобігання формуванню адиктивної поведінки.

Менш значуща, але все ж присутня потреба у почутті задоволення вказує на те, що частина юнаків орієнтована на суб'єктивний комфорт, що може бути компенсаторною стратегією у разі невдач чи соціальної ізоляції.

3.2. Кореляційний аналіз психологічних особливостей особистості, схильної до зловживання психоактивними речовинами

Для дослідження взаємозв'язку між психологічними характеристиками особистості, схильної до зловживання психоактивними речовинами, та їхнім

впливом на формування залежної поведінки було прийнято рішення застосувати кореляційний аналіз.

У межах цього аналізу було оцінено наявність взаємозв'язків між показниками, отриманими за такими методиками: патохарактерологічний діагностичний опитувальник А. Є. Лічко, метод експрес-діагностики рівня соціальної ізолюваності особистості (Д. Рассел і М. Фергюссон), методика «Визначення життєвих цінностей особистості» (П. Н. Іванов, Є. Ф. Колобова), інтегральна самооцінка особистості «Хто я є в цьому світі», а також тест-опитувальник «Схильність до залежності від вживання психоактивних речовин» (І. А. Фурманов).

Таблиця 3.7

Кореляційний аналіз

СКАЛИ	Схильніс	Самооці	Ізолюва	Спілкув	Задовол	Любов	Гіперти	Циклоїд	Лабільн	Астено	Сенсит	Психас	Шизоїдн	Епілеп	Істерої	Нестійк	Конфор
Схильніс	1																
Самооці	-0,346	1															
Ізолюва	0,415	-0,322	1														
Спілкув	-0,328	-0,122	-0,407	1													
Задовол	0,313	-0,217	-0,209	0,223	1												
Любов	-0,079	-0,107	0,041	0,311	0,202	1											
Гіперти	-0,166	-0,297	0,179	0,331	-0,170	0,066	1										
Циклоїд	0,127	-0,138	-0,132	-0,219	-0,124	0,057	-0,097	1									
Лабільн	0,185	0,240	0,075	-0,115	-0,268	-0,177	0,088	0,075	1								
Астено	-0,024	0,171	0,182	0,034	-0,051	-0,193	0,101	-0,056	-0,085	1							
Сенсит	0,402	0,014	-0,144	-0,031	-0,214	0,457	-0,082	0,251	0,005	-0,228	1						
Психас	-0,095	-0,185	0,140	-0,262	-0,055	-0,046	0,204	0,245	0,135	0,077	-0,104	1					
Шизоїдн	0,154	0,208	0,328	-0,102	-0,004	-0,079	-0,286	0,148	0,094	0,267	0,003	-0,205	1				
Епілеп	0,217	0,018	0,016	-0,258	-0,219	-0,295	-0,047	0,162	0,242	0,092	-0,077	0,314	0,109	1			
Істерої	-0,278	-0,117	0,252	0,154	0,137	-0,089	0,258	0,041	-0,266	0,085	0,164	-0,046	0,105	-0,291	1		
Нестійк	0,399	0,291	-0,130	0,041	0,521	-0,042	-0,160	-0,161	0,289	0,165	-0,066	-0,115	0,363	-0,138	0,263	1	
Конфор	-0,012	-0,182	-0,236	0,076	0,213	0,138	-0,186	-0,129	-0,195	-0,227	0,212	-0,627	-0,130	-0,244	-0,031	-0,044	1

Таблиця 3.7 демонструє результати кореляційного аналізу, проведеного між основними психологічними показниками, дослідженими за допомогою методик: патохарактерологічного опитувальника А. Є. Лічко, експрес-діагностики рівня соціальної ізолюваності (Д. Рассел і М. Фергюссон), методики визначення життєвих цінностей (Must-тест) П. Н. Іванова та Є. Ф. Колобової, інтегральної самооцінки «Хто я є у цьому світі» та тесту схильності до залежності від психоактивних речовин І. А. Фурманова.

Надана матриця відображає коефіцієнти кореляції між усіма змінними дослідження. Як видно з таблиці, всі діагональні значення рівні 1, що відповідає

кореляції змінної самої з собою (ідеальна кореляція). Інші клітинки таблиці, які б показували взаємозв'язки між різними змінними, наразі не містять значущих числових коефіцієнтів (порожні або містять 1 у вигляді маркера), тому для повного статистичного аналізу слід було б додати точні значення коефіцієнтів Пірсона або Спірмена.

Кореляційний аналіз виявив статистично значущі позитивні взаємозв'язки між показниками шкали «Соціальна ізолюваність» та «Схильність до залежності» (* $r = ,415$). Це свідчить про те, що підлітки з високим рівнем соціальної ізолюваності демонструють підвищену ймовірність розвитку залежної поведінки, пов'язаної з вживанням психоактивних речовин. Крім того, позитивна кореляція між цінністю «Почуття задоволення» та шкалою «Схильність до залежності» (* $r = ,313$) вказує на те, що інтенсивне прагнення до отримання задоволення може сприяти підвищеному ризику адиктивної поведінки.

Взаємозв'язки між шкалами «Нестійкий тип» – «Схильність до залежності» (* $r = ,399$) та «Сенситивний тип» – «Схильність до залежності» (* $r = ,402$) демонструють, що риси нестійкого або сенситивного характеру підлітка підвищують ймовірність виявлення схильності до вживання психоактивних речовин.

встановлено позитивну кореляцію між проявами «Шизоїдного типу» та соціальною ізолюваністю (* $r = ,328$), що означає: чим більш виражені риси шизоїдного характеру, тим сильніше підліток схильний до ізоляції у соціальних взаємодіях. Позитивний зв'язок між «Гіпертимним типом» та цінністю спілкування (* $r = ,331$) свідчить, що підлітки з гіпертимними особливостями проявляють підвищену потребу в міжособистісних контактах.

Серед отриманих даних відзначаються також негативні кореляції:

- між самооцінкою та схильністю до залежності (* $r = -,346$), що вказує на зворотний взаємозв'язок: підлітки з вищою самооцінкою менш схильні до адиктивної поведінки;
- між соціальною ізолюваністю та самооцінкою (* $r = -,322$), що демонструє, що підвищена ізолюваність супроводжується зниженням самооцінки;

- між цінністю спілкування та соціальною ізолюваністю ($*r = -,407$), тобто чим більш актуальна для підлітка потреба у контактах, тим нижчий рівень його соціальної ізолюваності;
- між цінністю спілкування та схильністю до залежності ($*r = -,328$), що свідчить: висока значимість міжособистісних стосунків зменшує ризик розвитку залежної поведінки.

Інші кореляційні зв'язки між показниками виявилися слабкими, що свідчить про низький рівень взаємного впливу між цими змінними.

Таким чином, аналіз кореляційної матриці дозволяє зробити висновок, що рівень схильності до адиктивної поведінки юнаків прямо або опосередковано залежить від специфіки їхніх особистісних рис, рівня соціальної інтеграції та ціннісних пріоритетів.

Висновки до третього розділу

Отримані дані свідчать про високий рівень ризику розвитку залежної поведінки серед респондентів, що вказує на значну ймовірність їхньої схильності до вживання психоактивних речовин. Інакше кажучи, ці особи потенційно можуть почати зловживати алкоголем або наркотиками. Слід відзначити, що у хлопців прояви схильності до залежної поведінки виражені більш яскраво, тоді як у дівчат вони мають помірний характер.

Результати також показали, що частина респондентів адекватно оцінює власні можливості, проте більшість демонструє тенденцію до заниженої самооцінки, що нижче реального потенціалу особистості. Така особливість зазвичай супроводжується невпевненістю, боязкістю та підвищеною вразливістю до впливу з боку інших людей. Лише невелика частина респондентів характеризується завищеною самооцінкою. Варто зазначити, що низька самооцінка підлітка, негативний емоційний стан та прояви депресії виступають важливими факторами, які сприяють формуванню адиктивної поведінки.

Експериментальні дані показали, що респонденти демонструють середній рівень соціальної ізолюваності, що проявляється у дефіциті спілкування, відчутті

нерозділеності власних ідей та інтересів, переважанні поверхових контактів, самотності та недостатньому розумінні з боку оточуючих. Ці ознаки свідчать про усвідомлення респондентами неповної реалізації базової потреби — приналежності до групи.

Більшість опитаних відносяться до нестійкого типу особистості, у яких прагнення до розваг часто пов'язане з ранньою алкоголізацією, делінквентною поведінкою, вживанням наркотичних та інших психоактивних речовин. Такі особи байдужі до майбутнього, не планують життя, живуть лише сьогоднішнім та намагаються уникати труднощів і неприємностей шляхом одурманення.

У ході дослідження було визначено основні цінності респондентів: міжособистісні контакти та спілкування, відчуття задоволення, прихильність і любов. Аналіз отриманих результатів дозволяє зробити висновок про наявність взаємозв'язку між психологічними особливостями особистості та схильністю до вживання психоактивних речовин. Тобто прояв певних характеристик особистості може як підвищувати, так і знижувати рівень ризику розвитку залежної поведінки.

ВИСНОВКИ

1. Адиктивна поведінка визначається як поведінка, що пов'язана з високим ризиком для особистості, психічного та фізичного здоров'я, а в окремих випадках — і для життя. Різноманітні підходи дослідників до вивчення причин наркотизації та мотивів споживання психоактивних речовин дозволяють стверджувати, що феномен адикції є комплексним і потребує «локального» аналізу залежно від конкретного об'єкта, часу та соціального контексту.

Вживання психоактивних речовин тісно пов'язане з психологічним механізмом, який проявляється через стан ейфорії. Ейфорія характеризується відчуттям піднесення, радості та всепоглинаючого задоволення. Вона здатна захоплювати людину повністю, формуючи відчуття щастя, активності та захопленості навколишнім світом. При цьому ейфорія може супроводжуватися як підвищеною активністю, швидкістю мислення і багатством фантазій, так і загальмованістю реакцій та пригніченістю. Цей стан часто порушує сприйняття, ясність свідомості та зв'язок із реальністю.

До ключових причин виникнення наркотичної залежності відносять соціально-економічні проблеми: погіршення економічної ситуації, зростання безробіття серед молоді, збільшення кількості безпритульних дітей і соціально сирітських категорій. Крім того, важливу роль відіграють індивідуальні психологічні особливості — схильність до соціальної дезадаптації, депресивні настрої, суїцидальні тенденції, алкоголізація, що підвищують ймовірність початку вживання наркотиків.

2. Фактори формування адиктивної поведінки багатогранні та взаємопов'язані. До них належать:

- Індивідуальні, пов'язані з психобіологічними передумовами;
- Соціальні, які визначаються умовами існування суспільства;
- Психолого-педагогічні, що виявляються через недоліки шкільного та сімейного виховання;

- Соціально-психологічні, які відображають проблеми взаємодії особистості з найближчим оточенням — у родині, на вулиці або в навчальному колективі, тобто порушення процесу соціалізації.

3. Результати дослідження показують, що ризик прояву залежної поведінки серед респондентів є високим, що свідчить про значну ймовірність їхньої схильності до вживання психоактивних речовин. Зокрема, хлопці демонструють більш виражені ознаки такої схильності, тоді як у дівчат ці прояви мають помірний характер.

Було встановлено, що частина респондентів оцінює себе адекватно, але більшість демонструє тенденцію до заниженої самооцінки, що нижче реального потенціалу особистості, і часто супроводжується невпевненістю та боязкістю. Лише невелика частина респондентів має завищену самооцінку. Низька самооцінка робить юнака більш вразливим до зовнішнього впливу, а також сприяє формуванню негативного емоційного стану, який разом із депресією може стати фактором розвитку адиктивної поведінки.

Експериментальні дані свідчать, що респонденти демонструють середній рівень соціальної ізоляції, що проявляється у дефіциті спілкування, відчутті нерозділеності власних ідей, переважанні поверхових контактів, самотності та недостатньому розумінні оточенням. Ці показники свідчать про усвідомлення недостатньої реалізації базової потреби в приналежності до соціальної групи.

Більшість опитаних відноситься до нестійкого типу особистості, орієнтованого на миттєве задоволення, що часто пов'язано з раннім вживанням алкоголю, делінквентною поведінкою та споживанням психоактивних речовин. Такі особи не планують майбутнє, живуть сьогоднішнім і намагаються уникати труднощів шляхом одурманення.

Дослідження також дозволило виділити основні цінності респондентів: міжособистісне спілкування, задоволення, прихильність та любов. Аналіз даних свідчить про існування зв'язку між психологічними особливостями особистості та її схильністю до зловживання психоактивними речовинами. Тобто прояв певних характеристик особистості може як підвищувати, так і знижувати ризик розвитку залежної поведінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аршава І.Ф. Суб'єктивне благополуччя і його індивідуально-психологічні та особистісні кореляти / І.Ф. Аршава, Д.В. Носенко // Вісник ДНУ. Серія: Педагогіка і психологія. - 2017. - Вип.18. - № 9/1. - с.3-10.
2. Бедан В.Б. Переживання самотності як чинник психологічного благополуччя // Наука і освіта. – №10. – 2018. –С.121-126.
3. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. Навчальний посібник. / О. В. Безпалько. – К.: Центр навчальної літератури, 2013. – 134 с.
4. Бех І.Д. Особистість у просторі духовного розвитку / І.Д. Бех. - К.: Академвидав, 2018. - 256 с.
5. Боброва Л.Г. Внутрішні конфлікти студентів-першокурсників та випускників — майбутніх психологів / Л.Г. Боброва // Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: Зб. наукових праць звітно-наукової конференції викладачів університету за 2011 рік, 9-10 лютого 2012 року. Частина 1. – К.: Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, 2012. – С. 35-36.
6. Бочелюк В.Й. Методика та організація наукових досліджень з психології /В.Й.Бочелюк, В.В.Бочелюк . – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 360 с.
7. Велитченко Л.К. Суб'єкт і його атрибутивні категорії /Л.К.Велитченко//Наука і освіта. – 2008.- №4-5. – С.69-73.
8. Горбаль І.С. Відчуття суб'єктивного благополуччя як передумова та втілення психологічного здоров'я особистості / І.С. Горбаль // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія "Психологічна": зб. наук. праць / за ред.М. М. Цимбалюк. - Вип.2 (2). - Львів: ЛДУВС, 2017. - с.293-303.
9. Гуменюк Г. В. Психологічний простір професійного самоздійснення особистості як предмет дослідження / Г. В. Гуменюк// Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – К., 2014. –Т. XVI. –част. 1,2. –С. 299-310.

10. Гуляєва О. В. До проблеми визначення психологічного змісту поняття «психологічного благополуччя» / О. В. Гуляєва, О. Є. Поліванова // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Психологія». – 2017. – № 1150. – С. 34 – 39.

11. Гуляєва О.В. До проблеми особливостей структури психологічного благополуччя у студентів з обмеженими можливостями здоров'я / О.В. Гуляєва // Бочаровські читання : тези доп. учасників Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 25-річчю підготовки психологів у Харківському національному університеті внутрішніх справ, (Харків, 13 квітня 2018). – Харків, 2018. – С. 83 – 87.

12. Злобіна О.Г. Практики життєконструювання: до питання про проблемні ситуації в методології конструювання реальностей/ О.Г.Злобіна //Психологія особистості. Науковий журнал. – 2011. - №1(2). - С. 159-164.

13. Золотова Г. Д. Соціально–педагогічна профілактика адиктивної поведінки неповнолітніх: навч.посіб.для студ. спец. / Г. Д. Золотова. – Луганськ: Вид–во „ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. – 231 с.

14. Золотова Г. Д. Соціально–педагогічна профілактика адиктивної поведінки студентів (на прикладі навчальних закладів I – II рівня акредитації): Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.05. / Г. Д. Золотова. – Луганськ: Вид–во „ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2016. – 20 с.

15. Колесніков Є.П. Психологія дії, що організує житт.- Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології/ Є.П. Колесніков; ОНУ імені І.І.Мечникова, 2003. – 20 с.

16. Корольчук М.С. Психодіагностика /М.С.Корольчук, В.І.Осьодло. - К.: Ніка-Центр, 2004. – 400с.

17. Левенець А.Є. Психологічні особливості становлення життєвої перспективи в юнацькому віці: автореф. дис. на здобуття наук.ступеня канд.психол.наук: спец.19.00.07 «Вікова та педагогічна психологія» / А.Є.Левенець. – Київ, 2006. – 20 с.

18. Максимова Н. Ю. Психологія адиктивної поведінки: Навч. посібник. / Н. Ю. Максимова. – К.: "Київський університет", 2012. – 308 с.

19. Максименко С.Д. Розвиток психіки в онтогенезі: [В 2 т.] / С.Д.Максименко. – К.: Форум, 2002. Т.1: Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології. – 320 с.
20. Максименко С.Д. «Одиниці аналізу» розвитку особистості: методологія питання /С.Д.Максименко //Наука і освіта. – 2004. - №6-7. – С.162-166.
21. Мочерний С.П. Поняття «методологія» та його структура /С.П.Мочерний//Психологія і суспільство. - – 2002. - №2. – С.58-82.
22. Мушевич М. І. Клінічна психодіагностика: Методичні рекомендації для студентів ф–ту психол. / М. І. Мушевич. – Луцьк: «Вежа», 2016. – 170 с.
23. Олександров Ю.М. Життєві ситуації у контексті саморегуляції та благополуччя особистості /Ю.М. Олександров //Актуальні проблеми практичної психології. Ч.ІІ. – Херсон, 2009. – С. 142-150.
24. Профілактика поширення наркозалежності серед молоді: Навчально–методичний посібник. / Під ред. В. В. Бурлаки. – Київ: Герб, 2008. – 224 с.
25. Психолого-педагогічні основи процесу самотворення особистості: монографія / Л.З. Сердюк, Т.М. Яблонська, І.В. Данилюк, О.І. Пенькова, Н.Д. Володарська. – К.: Педагогічна думка, 2015. – 197 с.
26. Психолого–педагогічні основи процесу самотворення особистості: монографія / Л.З. Сердюк, Т.М. Яблонська, І.В. Данилюк, О.І. Пенькова, Н.Д. Володарська; за ред. Л. З. Сердюк. – К.: Педагогічна думка, 2015. – 197 с.
27. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб./ За заг. ред. І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонової. – К.: Центр навчальної літератури, 2014. – 256с.
28. Формування навичок здорового способу життя у дітей та підлітків: Навч.–метод. посібник / О. В. Вінда, О. П. Коструб, І. Г. Сомова, Н. О. Березіна, М. М. Галябарник, С. В. Кириленко. – К.: Педагогічна думка, 2014. – 284 с.
- 29.
30. Chang, L. Life satisfaction, self-concept, and family relations in Chinese adolescents and children / L. Chang, C. McBride-Chang, S.M. Stewart & E. Au // International Journal of Behavioral Development, 2017. - Vol.27, - P. 182-189.
31. Deci E. L. The "What" and "Why" of Goal Pursuits : Human Needs and the

Self-Determination of Behavior personality / E. Deci & R. Ryan // Psychological Inquiry, 2017. - Vol. 11. - N. 4. - P. 227-268.

32. Gabanska J. Autonomy of the individual in the developmental and axiological perspective / J. Gabanska // The polish quarterly of developmental psychology, 2015. - Vol. L. -N 1-4. - P. 1-11.

33. Gilman, R. Characteristics of adolescents who report very high life satisfaction / R. Gilman & E.S. Huebner // Journal of Youth and Adolescence, 2016. - Vol.35. -P. 311-319.

34. Huliaieva O. The distinctive features of personal well-being of the students with disabilities / O. Huliaieva // Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools. – 2018. – Vol. 25(1). – P. 57 – 63.